

XENOFÓN, LAKEDAIMONSKÉ ZŘÍZENÍ

Xenofóntův spis Lakedaimoniôn politeia náleží k bohatému proudu literatury o ideálním uspořádání státu, se kterou se v Řecku setkáváme od konce 5. století př.n.l. Její široká problematika, zkoumaná z různých aspektů, se rozpadá zhruba do tří okruhů: občan a jeho výchova - vládce a jeho výchova - zákony a instituce, kam patří i tento Xenofóntův spis. Mezi autory nacházíme slavná jména jako Kritiás, Platón, Isokrates, Aristotelés; mnohé autory těchto pojednání, zachovaných často jen zlomkovitě, ani neznáme.

Tato literatura se přirozeně neobjevila náhodou, nýbrž byla produktem dobových poměrů v řeckém světě, přesněji v athénském státě, přičemž pocit, že athénský demokratický systém selhává, vedl často k tomu, aby se hledal lék v institucionálně zcela odlišné Spartě. Také v podtextu Xenofóntova spisu je srovnání s Athénami.

Xenofón vidí v tomto pojednání záruku štěstí v dobrých zákonech a jejich dokonalém dodržování. Takové zákony dostali podle něho kdysi Sparťané. Tyto zákony především upravily výchovu, přizpůsobenou psychické struktuře jednotlivých věkových skupin, jejímž cílem je vypěstovat úctu a poslušnost vůči nadřazeným a zákonům a upevnit občanské ctnosti, jejichž vůdčí myšlenkou je, že čestná smrt je lepší než nečestný život. Xenofón probírá obvyklá témata literatury o ideálním státě, jako je např. teknopoia, paideia, areté, archai aj. a ve shodě se svými zájmy k nim připojuje dosti podrobné pojednání o spartském vojenství. Přestože jeho hledisko a jím ovlivněný výběr faktů je především moralistní, zabudoval do svého spisu velké množství cenných informací, bohužel většinou více než stručných.

Ne zcela vyřešeným problémem zůstává sled posledních dvou kapitol, které rukopisy shodně uvádějí v neuspokojivém

pořadí. Navíc kapitola stojící v rukopisech na předposledním místě obsahuje překvapivě ostré odsouzení současné Sparty. Proto byla často jako pozdější dodatek škrtnána; někteří ovšem naopak škrtnali kapitolu poslední. Jako většina badatelů v poslední době kloním se i já k názoru F. Olliera (*Le migare spartiate I*, 1933, 384nn), že obě poslední kapitoly jsou autentické a že měly původně obrácené pořadí. "Dodatek" se dnes běžně považuje za pravý mimo jiné i proto, že má svou analogii v kritickém závěru *Kyrupaideie* (těchto analogií mezi oběma spisy je ostatně celá řada počínajíc úvodními větami, zvláště však v oddíle o vojenství). Podle "dodatku" se také spis datuje: zmínka o harmostech a spartské hegemonii v §§ 4-6 je ovšem natolik neurčitá, že interpretace kolísá mezi rokem 387 (E. Delebecque, *Essai sur la vie de Xénophon*, Paris 1957, 194nn) a obdobím těsně před bitvou u Leukter roku 371 (ke kterému se kloní H. R. Breitenbach, *RE IX A₂ 1967 s.v. Xenophon*, sl. 1752-3).

Do češtiny nebyl spisek *L a k e d a i m o n i ó n p o l i t e i a* dosud přeložen vyjma ukázky od J. Novákové (v *Antice v Dokumentech I*, Praha 1959, 99 a 192). Překládala jsem podle komentovaného vydání F. Olliera, Lyon 1934, který vychází z textu G. Pierleoniho, Berlin 1905 (další komentovaná vydání spolu s překladem do španělštiny vydali v Madridě roku 1958 M. R. Gomez a M. F. Galiano a roku 1967 v Barceloně T. Sempere; kromě toho vyšla roku 1956 reedice textu a překladu E. C. Marchanda v *Loeb Classical Library*, prvé vydání 1925).

I.

1. Když jsem si kdysi uvědomil, že Sparta, jeden z nejméně lidnatých států, se ukázala nejmocnější a nejslavnější v Řecku, podivil jsem se, jak k tomu došlo. Poté, co jsem vzal v úvahu spartské zvyklosti, už jsem se nedivil. 2. Zato opravdu obdivuji Lykúruga, protože poslušni jeho zákonů dosáhli Spartané štěstí. Podle mého mínění to byl nejvýš moudrý zákonodárce; ne- napodobil jiné státy, ale ustanovil opak toho, co platilo ve většině z nich a učinil tím svou vlast nejšťastnější.

3. Hned pokud se týče rození dětí - abych začal od začátku - ostatní Řekové živí dívky, které se zdají být dobře vyvi- nuté a mají jednu rodit, co možná přiměřeným množstvím moučné stravy a co možná nejmenším množstvím masa a zeleniny, víno jim nedovolují vůbec nebo míšené s vodou. A jako většina řemeslníků vede sedavý způsob života, tak vyžadují od dívek, aby seděly o samotě a předly. Jak je pak možno očekávat, že by při takové životosprávě porodily něco skvělého? 4. Lykúrgos však usoudil, že na zhotovování oděvů stačí otrokyně, hlavním úkolem svobod- ných že je rodit děti. A tak především zavedl pro děvčata stej- ně jako pro chlapce tělocvik a dále závody v běhu a zápas, jak pro muže tak pro ženy; vždyť budou-li oba rodiče silní, jistě z nich vzejdou také silnější potomci.

5. Když se potom muži ožení, pozoroval, že jinde v prvním období nedbají při obcování s manželkami žádné míry, a tak prosadil pravý opak; zařídil, aby bylo hanbou, je-li muž spat- řen jak vchází k ženě i jak od ní odchází. Jestliže se scháze- jí takto, nutně po sobě víc touží, a dojde-li k početí, rodí se děti silnější, než kdyby byli jeden druhým přesyceni. 6. Na- víc učinil také přítrž tomu, aby se každý ženil, kdy chce, a nařídil uzavírat sňatky teprve v období tělesné dospělosti, protože se domníval, že i to přispívá k zajištění dobrého po- tomstva. 7. Kdyby nastal případ, že by měl stařec mladou ženu,

Lykúrgos vída, jak žárlivě muži vysokého věku střeží své manželky, uzákonil i v této věci opak: přikázal starci, aby si přivedl muže, který by mu tělesně i duševně vyhovoval, a ten aby mu zplodil děti. 8. A kdyby naopak někdo nechtěl obcovat s vlastní ženou, a přesto toužil po dětech, k nimž by se mohl hrdě hlásit, i to učinil Lykúrgos zákonným: kteroukoliv dobrou a ušlechtilou matku si vyhlídne, může mít od ní dítě, když ovšem získá souhlas jejího manžela. 9. A takových pořádků připouštěl mnoho, protože ve Spartě chtějí mít ženy dvojí domácnost a muži zase chtějí získávat pro své děti bratry, kteří jsou členy rodu a podílejí se na jeho moci, ale nemají za to nárok na majetek. 10. O rození dětí přijal tedy Lykúrgos opatření opačná než jinde; kdo chceš, sleduj, zda tím dosáhl, aby muži ve Spartě vynikali velikostí a silou.

II.

1. Když jsem podal výklad o rozmnožování, chci objasnit i výchovu Sparťanů a ostatních. Tak tedy v ostatním Řecku ti, kdo údajně vychovávají své syny nejlépe, svěřují je hned, jak chápou mluvené slovo, do péče vychovatelů-otroků a už je posílají k učitelům, aby se naučili čtení, psaní a počítání, hudbě a tělocviku. Kromě toho obouvají na dětské nohy sandály, takže zchoulostivějí, tělo jim rozmazlují navlékáním pláštěů a jejich žaludek mají za míru jídla. 2. Lykúrgos na místo toho, aby si každý soukromě dělal z otroků vychovatele, ustanovil jednoho z mužů, jimž se svěřují nejvyšší úřady, aby na ně dohlížel; nazývá se paidonomos. Tomu dal pravomoc shromažďovat chlapce a dbát o přísné potrestání, kdyby si někdo počínal lehkomyšlně. Poskytl mu také muže s bičí, aby je trestali, kdykoli bude třeba; proto tam vedle sebe žije velká úcta a velká poslušnost. 3. Aby jim nezchoulostivěly nohy obouváním sandálů, nařídil otužovat je chůzí bosky: když se v tom vycvičí, budou podle jeho názoru mnohem snáze vystupovat do kopce, bezpečněji sestupovat s kopce, a bosý prý se zvedne, vyskočí i utíká rychleji než obutý, má-li ovšem ztvrdlá chodidla. 4. Místo rozmazlo-

vání pláštěm přikázal oblékat se po celý rok jediným šatem, v domnění, že tak budou lépe připraveni i na mráz i na horko. 5. Nařídil, aby eirén jedl u společného stolu jen tolik jídla, aby ho nikdy nezmáhalo přesytení a nechyběla mu zkušenost se skromnějším živobytím; myslel totiž, že takto vychovaní lidé by byli v případě nutnosti schopnější snášet o hladu námahu, a kdyby to byl rozkaz, spíše by vydrželi s toutéž porcí delší dobu, potřebovali by méně masa, ochotněji by přijímali jakoukoliv stravu a byli by zdravější. Usoudil také, že více prospívá strava, která žene štíhlá těla do výšky než taková, po níž se roztahují do šířky. 6. Ale aby je zase příliš netrápil hlad, nedovolil jim sice brát si bez přičinění, co potřebují, ale připustil, aby kradli všechno, čím by se chránili před hladem. 7. A myslím, že není nikdo, kdo by nevěděl, že opatřování potravy nepřikázal proto, že byl v úzkých, co jim dát jíst. Vždyť je zřejmé, že kdo zamýšlí krást, musí v noci bdít, ve dne podvádět a strojit léčky, a kdo se chce něčeho zmocnit, musí mít také špehy. Jistě tedy upravil výchovu chlapců takto, protože se snažil učinit je schopnějšími obživy a bojovnějšími.

8. Někdo by tedy namítl, pročpak, když považoval krádež za něco správného, dával chycenému vyplácet mnoho ran. To proto - říkám já - že i ve všem ostatním, čemu lidé vyučují, se trestá, když to někomu nejde. A Sparťané tedy trestají chycené jakožto špatné zloděje. 9. Ustanovil také, že je pěkné ukrást co nejvíce sýrů z chrámu Orthie a jiným přikázal, aby tyto zloděje šlehali pruty; i na tom chtěl totiž ukázat, že je možné po krátkodobé bolesti se dlouhý čas těšit z dobré pověsti. Je na tom také patrné, že kdekoliv je potřeba rychlosti, tam má změkčilý člověk nejméně výhod a nejvíce potíží.

10. A aby chlapci nezůstali někdy opuštěni bez velitele - kdyby paidonomos odešel - zavedl, aby kterýkoliv právě přítomný občan měl právo přikazovat chlapcům, co mu připadá vhodné, a také je trestat, kdyby se nějak provinili. Tímto ustanovením dosáhl, že jsou chlapci mnohem ukázněnější; ani hoši, ani muži

nemají nic v takové úctě jako své nadřízené. 11. A kdyby někdy náhodou nebyl přítomen žádný dospělý muž, nařídil, aby ani za těchto okolností nebyli chlapci bez velitele a aby jim velel nejschopnější eirén z každé ily, takže hoši nejsou nikdy ponecháváni bez dohledu.

12. Myslím, že bych měl promluvit i o lásce k chlapcům, protože i to jaksi patří k výchově. Tak tedy u ostatních Řeků buď spolu muž a mladík žijí v páru (jako v Bojótii), nebo podle přízně užívají půvabu mládí (jako v Élidě). A jsou i takoví, kteří zcela zabráňují tomu, aby chlapci rozmlouvali se svými obdivovateli. 13. Lykúrgos však ustanovil opak toho všeho: kdyby řádný muž nalezl zalíbení v duši nějakého chlapce a pokusil se udělat si z něho bezvadného přítele a žít s ním, to schvaloval a považoval takovou výchovu za nejkrásnější. Kdyby se však ukázalo, že něčí zájem směřuje k chlapcovu tělu, to označil za největší hanebnost a dosáhl, že v Lakedaimonu jsou milovníci vůči chlapcům zdrženliví stejně jako se brání rodiče milostnému styku s dětmi a bratři se sestrami. Nedivím se ovšem, že tomu někteří lidé nevěří, vždyť v mnohých státech se zákony nestavějí proti touze po chlapcích.

Nuže, probral jsem výchovu lakónskou a výchovu ostatních Řeků. A kdo chceš, přihlédni také k tomu, která z nich vydává muže poslušnější, ukázněnější a schopnější všeho potřebného.

III.

1. Když odcházejí od chlapců mezi dospívající, tehdy ostatní Řekové končí s vychovatelem, končí s učitelem a nikdo už je nevede, je jim dopřávána volnost. Lykúrgos však i v tomto rozhodl opačně. 2. Shledav, že tomuto věku je vlastní ohromná domýšlivost, že se tu vyskytuje nejvíc drzosti a že na něj nejsilněji doléhají touhy po rozkoších, uložil jim v tomto období nejvíc práce a zařídil, aby měli největší nedostatek volného času. 3. Prikázal také, aby ten, kdo by se vyhnul této výchově, nedosahoval už žádných poct; tím způsobil, že nejen státem pověřeni lidé, nýbrž i soukromí přízniv-

ci každého mladíka dbají o to, aby se z dospívajících nestali zbabělci, kteří jsou potom ve státě úplně bezectní. 4. Kromě toho chtěje jim silně vštípit ukázněnost, přikázal jim mít i na pochodech ruce venku z pláště, pochodovat mlčky a po ničem se neohlížet, nýbrž dívat se přímo před nohy. Na tom se také jasně ukázalo, že mužská přirozenost má větší schopnost zdrženlivosti než přirozenost ženská. 5. Vždyť jejich hlas bys uslyšel řidčeji než hlas kamenných soch, jejich pohled bys zachytil řidčeji než pohled soch bronzových a pomyslel by sis, že jsou dokonce cudnější než nevěsta ve svatební ložnici. A i když přicházejí ke společnému stolu, odpovídají pouze na otázky. Tak tedy bylo postaráno o dospívající.

IV.

1. Nejhorlivěji se však Lykúrgos věnoval mladým mužům, v domnění, že nejvíce přispěje k blahu státu, budou-li právě oni takoví, jací mají být. 2. Vida, že nejvíc stojí za to poslechnout si sbory a shlédnout gymnické závody tam, kde jsou lidé nejctižádostivější, myslel, že se mladí muži nejspíš přiblíží statečnosti, jestliže mezi nimi podnítl spor o dokonalost. Vyložím, jak jej tedy podnítl: 3. Efoři vyberou tři muže na vrcholu sil, kteří se nazývají hippagretové. Každý z nich sestaví seznam sta mužů, přičemž jasně uvádí, kvůli čemu tuto poctu někomu prokazuje a jiné z ní vylučuje. 4. Ti, kterým se nedostalo té pocty, soupeří jak s hippagrety, kteří je odmítli, tak i s těmi muži, kteří byli vybráni místo nich, a hlídají se navzájem, jestli někdo nebere na lehkou váhu, co je uznáváno za správné. 5. Tak vzniká nejvyšš bohulibé a zároveň vrcholně politické soupeření, na kterém se jasně ukazuje, jak má jednat řádný muž: jedni i druzí se cvičí zvlášť, aby byli stále co nejsilnější, a kdyby bylo třeba, aby jeden vedle druhého pomohli všemi silami státu. 6. Musí také pečovat o dobrý tělesný stav, protože se bijí ze soupeřivosti, kdekoliv na sebe narazí. Každý, kdo se k tomu natrefí, má ovšem právo od-

trhnout je od sebe, a kdo by neposlechl, toho odvede paidonomos k eforům, kteří ho tvrdě potrestají, protože chtějí docílit, aby nikdy nezvítězil hněv nad poslušností vůči zákonům.

7. U mužů, kteří odrostli mládí a mohou se už stávat i nejvyššími úředníky, u těch ostatní Řekové přestanou nadále pečovat o sílu, i když jim nařizují účastnit se vojenských tažení; Lykúrgos však uzákonil, že pro muže tohoto věku je nejlepší věnovat se lovu - pokud tomu nebrání nějaká státní záležitost - aby pak snášeli vojenské námahy stejně dobře jako mladí.

V.

1. To jsou tedy, zhruba řečeno, zvyklosti, které Lykúrgos uzákonil pro každý věk. Nyní se pokusím vyložit, jaký zavedl všem způsob života. 2. Když shledal, že Sparťané jídají doma jako ostatní Řekové, věda, že to bývá nejčastěji příčinou rozmařilosti, přenesl Lykúrgos společné stolování na veřejnost v domnění, že tak se budou nařízení překračovat nejméně. 3. Přidělil jim tolik stravy, aby se ani nepřejídali, ani nebyli lační. Mnoho nenadálých krmí přinášejí také lovci a někdy přidávají i boháči místo nich chleba. A tak dokud se nerozejdu, není stůl nikdy prázdný ani zase plný rozmanitých jídel. 4. Také pokud se týče pití zarazil nadměrné popíjení, které oslabuje tělo a oslabuje mysl, a dovolil pít pouze tehdy, má-li někdo žízeň; mysl, že takto se nápoj stává zcela neškodným a zároveň nejpříjemnějším. Jak by tedy při takovém stolování mohl někdo obžerstvím nebo opilostí zničit sám sebe nebo své hospodářství? 5. V ostatních státech se většinou sdružují lidé stejného věku, mezi nimiž také panuje nejméně ostychu; Lukúrgos však ve Spartě smísil věkové skupiny, protože mladší se mohou mnohemu naučit ze zkušeností starších. 6. A také je tam zvykem, že se při společném stolování probírá, co kdo ve státě vykonal krásného; proto se tam vyskytuje nejméně zpupnosti, nejméně výtržnictví, nejméně hanebných činů i řečí.

7. Stravování mimo domov má i další dobré důsledky: cestu domů jsou nuceni jít pěšky a protože vědí, že nezůstanou tam, kde jedli a pili, musí se snažit, aby v opilosti neupadli. A také musí jít potmě, jako kdyby byl den, protože není dovoleno, aby šel s pochodní muž, který je ještě povinen vojenskou službou.

8. Lykúrgos si také všiml, že při dobré stravě mají lidé, kteří pracují, krásnou barvu, pevné svaly a velkou sílu, kdežto ti, co nepracují, vypadají nafouklí, neforemní a malátní. Nezanedbal tedy ani tuto okolnost a máje na paměti, že každý, kdo vynakládá úsilí z vlastního rozhodnutí, vykazuje uspokojivý tělesný stav, přikázal, aby vždy ten nejstarší dohlížel v gymnasiích, aby nikdo neměl méně námahy než potravu.

9. A mně se zdá, že ani v tomto neměl neúspěch; vždyť by nikdo hned tak nenašel zdravější a tělesně zdatnější lidi než jsou Sparťané, a to proto, že cvičí stejně nohy, ruce i záda.

VI.

1. Opačně než u většiny Řeků rozhodl i toto: v ostatních státech vládne každý nad svými dětmi, otroky a majetkem; Lykúrgos však ve snaze dosáhnout, aby si občané neškodili, ale aby měli jeden ze druhého prospěch, zavedl, aby každý vládl stejně nad svými i nad cizími dětmi. 2. Jakmile si někdo uvědomí, že všichni mají otcovskou autoritu, nutně bude zacházet s dětmi, nad nimiž má moc, tak, jak by si přál, aby se vládlo jeho vlastním dětem. Kdykoliv je některý chlapec bit od cizího muže a žaluje to otcí, je hanba nedat mu ještě další výprask; tolik si navzájem důvěřují, že nikdo nepřikáže nic pro děti špatného! 3. Umožnil také používat i cizích otroků, kdyby je někdo potřeboval. A zavedl i společnou držbu loveckých psů: ti, kdo je potřebují, na ně zavolají a pán, který zrovna nemá čas, je ochotně vypustí na lov. Stejně používají i koní; jestliže někdo potřebuje vůz - ať už je nemocný nebo se chce někam rychle dopravit - a spatří někde stát koně, vezme si ho, použije a pak ho v pořádku vrátí. 4. Dosáhl též toho, že se zaběhl

jinde neobvyklý zvyk: pro případ, že by se vraceli pozdě z lovu a neměli co jíst - pokud by se totiž náhodou nezásobili - nařídil, aby ti, kdo mají dostatek jídla, nechávali v označených skryších hotové pokrmy; hladoví je otevřou, vezmou si, pokud potřebují, zbytek tam nechají a místo znovu označí. Takto se tedy dělí jeden s druhým a ti, kdo mají málo, se takto podílejí na všem, co je v zemi, kdykoliv něco potřebují.

VII.

1. Opačně než je tomu u ostatních Řeků uzákonil Lykúrgos ve Spartě také toto: v ostatních státech se všichni snaží vši silou vydělávat; jeden obdělává půdu, druhý se plaví po moři, další obchoduje, někteří se živí řemeslem. 2. Ve Spartě však Lykúrgos zakázal svobodným zabývat se čímkoliv, co souvisí s výdělkem, a nařídil jim, aby považovali za své pouze ty činnosti, které přinášejí státu svobodu. 3. A proč také usilovat o bohatství tam, kde zavedením rovných příspěvků na stravu a stejného způsobu života dosáhl, že se nikdo nepachtí za penězi kvůli příjemným požitkům. A ani kvůli oblečení není třeba hnát se za ziskem, protože se nechlubí nákladným šatem, ale urostlým tělem. 4. Shromážďovat peníze není potřebí ani kvůli výdejům na hostiny s přáteli; ukázal totiž, že prospívat přátelům tělesnou prací je dílem ducha, kdežto vynakládat na ně peníze je dílem bohatství. Tím způsobil, že prvé se pokládá za důstojnější. 5. Protizákonným výdělkům zabránil i následujícími prostředky: především ustanovil takový obyčej, který nedovoluje, aby se někdo dostal do stavení s deseti minami, aniž by o tom věděl celý dům, protože peníze by zabraly velké místo a k dovezení by bylo třeba vozu. 6. A také se pátrá po zlatě i po stříbře a když se u někoho najde, je majitel trestán. Proč by se tedy mělo usilovat o výdělek tam, kde vlastnění přináší víc starostí než užívání radosti?

VIII.

1. Všichni víme, že nejvíce poslouchají úředníky i zákony ve Spartě. Já se domnívám, že Lykúrgos nedokázal zavést tuto ukázněnost dříve, dokud nedocílil, aby nejvlivnější lidé v obci smýšleli jako on. 2. Důkaz spatřuji v tom, že v ostatních státech si nejmocnější občané nepřejí vzbudit ani dojem, že se bojí úřadů, nýbrž myslí, že je to známkou nesvobody. Ve Spartě naopak ti nejvlivnější jsou úředníkům nejvíc poddání a pyšní se tím, jak jsou poníženi a jak na zavolání nejdou, ale přibíhají; domnívají se totiž, že když sami začnou s horlivou poslušností, ostatní je budou následovat. A to se také děje. 3. Je pravděpodobné, že ti lidé zřídili spolu s ním i úřad eforů, protože poznali, že poslušnost je největším dobrem jak ve státě, tak i ve vojsku a v hospodářství, a domnívali se, že čím bude mít tento úřad větší moc, tím spíše donutí občany k poslušnosti. 4. Eforové mohou kohokoliv odsoudit k trestu a mají právo okamžitě vykonat rozsudek; mají také právo přerušit vykonávání úřadu a úředníky uvěznit a zahájit s nimi proces, ve kterém jde o život. Protože mají tuto velkou moc, nenechávají zvolené úředníky úřadovat vždy celý rok tak, jak by chtěli - jako to dělají v ostatních státech - nýbrž jako tyrenové nebo pořadatelé gymnických závodů trestají každého ihned na místě, jakmile zpozorují, že v něčem překračuje zákon. 5. A Lykúrgos vymyslel ještě mnoho dalších výborných prostředků k tomu, aby občané dobrovolně dbali zákonů. Mezi nimi mně připadá nejlepší, že neodevzdal zákony lidu dřív, dokud se neodebral spolu s nejmocnějšími občany do Delf a nedotázal se boha, je-li pro Spartu prospěšnější a lepší, aby poslouchala zákonů, které on navrhl. Jakmile dostal věštbu, že to bude v každém směru lepší, tehdy zákony vyhlásil, doloživ, že neposlouchat zákonů, které schválila Pythiina věštba, není jen protizákonné, ale také bezbožné.

IX.

1. Obdiv si zaslouhuje u Lykúruga také toto: dosáhl, že je ve Spartě krásná smrt žádoucnější než hanebný život. A každý pozorovatel může shledat, že jich umírá méně než těch, co dávají ze strachu přednost útěku. 2. Mám-li říci pravdu, dlouhodobé bezpečí je výsledkem spíše statečnosti než zbabělosti, být statečný je totiž lehčí, příjemnější, snáze proveditelné i mocnější a kromě toho je zřejmé, že sláva nejčastěji doprovází statečnost, asi proto, že každý chce bojovat se statečným protivníkem. 3. Je ovšem slušné neponechat stranou ani způsob, kterým to Lykúrgos uvedl v život: jednoznačně připravil statečným štěstí, zbabělým neštěstí. 4. V ostatních státech, kdykoliv se někdo zachová zbaběle, má pouze pověst zbabělce, ale účastní se veřejného života jak chce, sedá vedle statečného a navštěvuje gymnasia stejně jako statečný. V Lakeideimonu by se však každý styděl mít za společníka u stolu zbabělce, každý by se styděl s ním zápasit. 5. Takový člověk často vybuďe bez místa, když se hráči rozestaví při míčových hrách, ve sborech ho zahánějí na nečestná místa, je povinen uhnout každému z cesty a ve shromážděních uvolnit místo i mladšímu. Musí žít dívky, patřící k jeho domu a nést vinu za to, že nenajdou manžely, musí přehlížet, že u jeho krbu chybí žena a zároveň za to pykat, nesmí se procházet v krásném oděvu ani napodobovat ty, na nichž nelpí žádné obvinění, jinak bude od lepších občanů bit. 6. Tak silná bezectnost lpí ve Spartě na zbabělcích, a já se proto vůbec nedivím, že tam dávají přednost smrti před takto bezectným životem.

X.

1. Krásně zařídil Lykúrgos, jak se mi zdá, i to, jak se má pěstovat zdatnost až do stáří. Umístil na konec života rozhodování, zda se někdo může stát členem gerúsie, a tím dosáhl, že ani ve stáří nikdo nezanedbává svůj vzhled a chování. 2. Chvály si zaslouží i jeho opatření starat se také o stáří řádných

občanů; tím, že ustanovil geronty soudci v hrdelních sporech, docílil totiž, že stáří je v úctě víc než síla mužů v nejlepším věku. 3. Lidé přirozeně berou toto soupeření o členství v gerúsii se vší vážností, protože gymnické závody jsou sice pěkné, ale je to soupeření těla, kdežto soupeření o členství v gerúsii dává možnost posuzovat duševní přednosti. Oč tedy je duše mocnější než tělo, o tolik více úsilí si zaslouží soutěžení duší před zápasy těla.

4. A jak by nezasloužilo obdivu následující Lykúrgovo opatření: když poznal, že tam, kde pěstují zdatnost jen dobrovolníci, nejsou schopni rozšířit území vlasti, donutil ve Spartě každého, aby pod dohledem státu cvičil všechny druhy zdatnosti. Jako se tedy od sebe liší lidé, kteří zdatnost pěstují a kteří ji zanedbávají, tak se přirozeně odlišuje Sparta zdatností od všech států, protože jediná veřejně pěstuje dokonalost. 5. A není krásné i to, že stanovil nemenší trest, ukáže-li se, že se někdo nesnaží být co možná nejlepší, ačkoliv ostatní státy trestají pouze tehdy, jestliže jeden člověk druhého nějak poškodí? 6. Domníval se, jak se zdá, že lidé, kteří prodávají do otroctví, šidí a kradou, poškozují pouze své oběti, ale ničemové a zbabělci že vydávají všanc celé státy. Proto mi připadá zcela v pořádku, že vyměřil těmto lidem nejvyšší tresty. 7. Uložil také Sparťanům jako povinnost, které se nesmějí vyhnout, cvičit se ve všech občanských ctnostech. Všem, kteří dbají zákonů, děl rovná občanská práva, nijak se neohlížeje ani na tělesnou slabost ani na chudobu, kdyby však někdo zklamal a nesplnil, co přikazují zákony, toho nadále zakázal považovat za jednoho z Rovných.

8. Je jisté, že tyto zákony jsou velmi staré, protože Lykúrgos prý žil v době Hérakleovců. A přesto, že jsou tak starobylé, jsou ještě i dnes pro ostatní úplnou novinkou. Ale ze všeho nejpodivnější je, že všichni takové pořádky vychvalují, ale žádný stát je nechce napodobovat.

XI.

1. Toto jsou tedy výhody společné pro mír i pro válku. Chce-li se však někdo poučit, co zařídil lépe než ostatní ve vojenském, může si poslechnout i o tom. 2. Eforové vyhlásují ročníky, které se mají zúčastnit tažení, nejprve pro jezdce a pro hoplítu, potom i pro řemeslníky, takže Lakedaimonané mají i na pochodu po ruce všechny řemeslníky, jejichž služeb užívají lidé ve městě. A je nařízeno mít s sebou všechny nástroje, kolik jich výprava dohromady potřebuje, jednak na vozech, jednak na mezích, protože tak se nejspíš nepřehlédne, že něco chybí. 3. Pro boj ve zbrani předepsal, aby měli bronzový štít a na sobě červený plášť, který považoval za nejméně shodný s ženským šatem a přitom za nejvhodnější pro válku, protože nejrychleji zazáří a nejpomaleji se špiní. Těm, co překročili mladický věk, přikázal také, aby si nechávali růst dlouhé vlasy, že se tak budou zdát větší, vznešenější a strašnější.

4. Pak je rozdělil do šesti oddílů jezdců a hoplítů, zvaných mory. Každá mora hoplítů má jednoho polemarcha, čtyři velitele lochů, osm pentekostérů a šestnáct enómotarchů. Z těchto mor se enómotie řadí podle hesla buď do jedné, nebo do tří, nebo do šesti řad. 5. Názor většiny, že lakónské řazení v boji je nadmíru spletité, je pravým opakem skutečnosti; v lakónském šiku totiž stojí velitelé vpředu a každá řada postupuje se vším, co je třeba, kolem nich. 6. Tomuto řazení je tak snadné se naučit, že nikdo schopný poznávat lidi nemůže chybit, protože se zařazuje tak, že má jednoho před sebou a druhého za sebou. Přechody, na základě kterých se tvoří mělké a hlubší šiky, vyhlásuje enómotarchos tak, jako kdyby byl hlasatelem; nic z toho není těžké se naučit a všemi způsoby. 7. Kdyby ovšem nastal zmatek a bylo nutno bojovat s nepřítelem nenadále, to už není pro vojáky snadné umět se takto řadit, leda že by byli vychováni podle Lykúrgových zákonů.

8. Lakedaimonané dělají zcela snadno i to, co se zdá být velmi obtížné i pro učitele taktiky: kdykoliv pochodují v řadě,

jde jedna enómotie druhé v zádech, ale když se při takovém uspořádání objeví nepřátelský šik z protilehlé strany, vydejí enómotarchové heslo roztáhnout se ve směru štítu a tak pořád dále, až stojí čelem proti nepříteli. A kdyby se za těchto podmínek objevili nepřátelé zezadu, provede každá řada pochod zpátky, aby proti nepřátelům byli vždy ti nejsilnější. 9. Že se přitom velitel dostává na levou stranu, nepovažují za nevýhodu, ale někdy dokonce za výhodu; kdyby ho totiž chtěli nepřátelé obklíčit, nenaпадnou ho z obnaženě strany těla, ale z té, kde ho chrání štít. A kdyby se někdy z nějakého důvodu ukázalo výhodné, aby byl velitel na pravém křídle, provedou pochod šiku zpátky tak, že otočí jednotku do strany, až je velitel vpravo a zadní voj vlevo. 10. A když se zase objeví nepřátelský šik zprava, nepodnikají nic jiného než že obracejí každý lochos jako triéry přídí **proti nepřátelům, a tak se zase zadní voj ocitá na straně kopí.** A kdyby se nepřátelé blížili zleva, ani to nenechávají jen tak, ale brání se nebo obracejí lochy proti nepřátelům, čímž se zadní voj zase dostává na stranu štítu.

XII.

1. Řeknu také, jak Lykúrgos usoudil, že je třeba budovat tábor. Protože hroty čtyřúhelníka jsou bez užitku, zavedl kruhový tvar tábora, pokud by tam ovšem nebyla bezpečná hora, nebo pokud by neměli v zádech buď hradbu, nebo řeku. 2. Ustanovil denní hlídky, držící stráž u zbraní ve vnitřním prostoru; nejsou zřizovány kvůli nepřátelům, ale kvůli přátelům. Nepřátele sledují jezdcí z míst, odkud je nejdál vidět, kdyby se někdo blížil. 3. Zavedl, aby je za noci mimo šik střežili Skiritové - nyní všek je hlídají už i žoldnéři, táhnou-li nějakí s nimi. 4. Pokud se týče toho, že chodí stále dokola s kopím v ruce, je dobré vědět, že je to z téhož důvodu, proč nedovolují nosit zbraně otrokům. A také se nelze divit, že ti kdo se musejí vzdálit za potřebou, neodcházejí od zbraní dál než aby si navzájem nebyli nepříjemní; dělají to kvůli bezpečnosti. 5. Tábor mění často, jednak aby plenili nepřátelské území, jednak

aby pomáhali přátelům. Zákon také přikazuje všem Lakedaimoňanům, kteří jsou na vojenské výpravě, věnovat se cvičení, aby se sami stali sebevědomějšími a budili dojem, že mají více volnosti než ostatní. Nesmí se ovšem chodit ani běhat dál než kolik místa zaujímá mora, aby se nikdo neoctl daleko od svých zbraní. 8. Po cvičení vyhlašuje první polemarchos pohov - je to jakoby kontrola - a potom snídat a rychle vystřídat hlídky a nato zase zaměstnání a pohov před večerním cvičením. 7. Potom hlasatel vyhlásí večeři a když zazpívají na počest bohů, od nichž mají příznivá znamení, ukládají se vedle zbraní ke spánku. A není třeba se divit, že píši tak podrobně; každý může zjistit, že Lakedaimoňané neponechávají ve vojenství bez povšimnutí nic, co vyžaduje péči.

XIII.

1. Vyložím také, jakou moc a pocty přisoudil Lykúrgos při tažení králi. Především na výpravě živí krále i jeho družinu stát. Polemarchové jedí spolu, aby byli stále s ním a tak se mohli snáze společně radit, kdyby bylo třeba. Jedí s nimi i další tři muži z Rovných, kteří se jim starají o všechny potřeby, aby je nic nezdržovalo od vedení války.

2. Vrátím se až na začátek, jak se král vydává na výpravu: nejprve - ještě doma - obětuje Diovi Vůdci a jeho Pomocníkům. Pokud jsou věštby příznivé, vezme ohňonoš z oltáře oheň a kráčí v čele všech k hranicím země, tam král obětuje znovu Diovi a Athéně. 3. Dopadnou-li oběti oběma těmto bohům příznivě, tehdy překračuje hranice země a oheň z těchto obětí se ještě nezhasí, ale je nesen před vojskem a za ním následují rozličná obětní zvířata. Chtěje si předem získat přízeň bohů, začíná král s touto činností vždycky, kdykoliv obětuje, ještě před svítáním. 4. Při oběti jsou přítomni polemarchové, lochagové, pentékostérové, velitelé žoldnéřů, velitelé trénu a kdo chce z velitelů oddílů jiných států. 5. Dále jsou přítomni dva eforové, kteří se do ničeho nevměšují, pokud je král nevybídně,

ale pozorují, co kdo dělá a vedou každého k poslušnému plnění toho, co se sluší. Jakmile jsou oběti skončeny, král všechny svolá a vydává rozkazy, co je třeba činit. A tak kdybys to viděl, usoudil bys, že ostatní ve válčení jen improvizují a že jediní Lakedaimoňané jsou na vedení války opravdoví odborníci.

6. Pokud je král na výpravě a žádný nepřítel se neobjevuje, nejde před ním nikdo vyjma Skirity a rozvědčíky na koni. Kdykoliv se však domnívají, že dojde k boji, sebere král přední oddíl první mory, obrátí ho na stranu kopí a pochoduje s ním, až se dostane mezi dvě mory a dva polemarchy. 7. Nejstarší muž z královy družiny shromažďuje ty, co se mají umístit za nimi; jsou to Rovní stolující s králem, věštcí, lékaři, pištcí a velitelé vojska a jsou-li přítomni nějakí dobrovolní zájemci. A tak není potíže s ničím, co se má dělat, protože není nic, o čem by nebylo předem postaráno.

8. Krásně a užitečně zařídil Lykúrgos, jak se mi zdá, i tuto stránku střetnutí ve zbrani: když už jsou nepřátelé na dohled, obětuje se koza a všichni přítomní pištcí musí pískat a nikdo z Lakedaimoňanů nesmí být bez věnce. A také je nařízeno, že se zbraně musí lesknout. Mládež - i ostříhaná - smí jít do bitvy spolu, zazářit v ní a získat si tak uznání. 9. Pověly se předávají enómotarchovi, protože jinak žádná enómotie neslyší svého enómotarcha celá; aby to dobře probíhalo, je starostí polemarcha. 10. Král rozhoduje o tom, kdy se zdá být vhodná chvíle k rozložení tábora, a ukazuje, kde ho založit; králi však nepřísluší vysílat poselství, ať přátelská či nepřátelská. A u krále začínají, kdykoliv chtějí něčeho dosáhnout. 11. Přijde-li někdo žádat spravedlnost, posílá ho král k hellanodikům, žádá-li peníze, pošle ho k pokladníkům, a když přináší kořist, k výkupníkům kořisti. Při této organizaci nezbyvá králi na tažení nic jiného, než aby jakožto kněz pečoval o záležitosti kultu a jakožto velitel o lidi.

XIV (XV).

1. Chci vyložit také to, jaké ustanovil Lykúrgos vztahy mezi králem a státem, protože forma vlády jediná zůstává taková, jak byla ustanovena na počátku, kdežto ústavy ostatních států - jak můžeš shledat - prošly změnami a mění se ještě i nyní. 2. Přikázal, aby král, protože je potomek boha, vykonával za stát všechny veřejné oběti a aby velel vojenským výpravám, kamkoliv je stát vyšle. 3. Dovolil, aby si bral z obětí čestné podíly, a vyhlásil, že si smí vybrat v četných obcích perioiků tolik půdy, aby měl všeho v přiměřené míře a přitom nepřevyšoval ostatní bohatstvím. 4. Aby i králové stolovali mimo domov, přikázal jim veřejné stravování a při jídle jim přidělil čestnou dvojitou porci, ne aby snědli dvojnásobek, ale aby měli z čeho dát, kdyby chtěli někoho poctit. 5. Oběma králům dovolil vybrat si dva spolustolovníky, kteří se nazývají také Pythijští. Přidělil jim také sele z vrhu každé prasnice, aby král neměl nikdy nouzi o obětiny, kdyby bylo zapotřebí zjistit záměry bohů. 6. A u domu mají vodní nádrž, která jim poskytuje nadbytek vody; že i to je v mnohém ohledu užitečné, znají nejlépe ti, co ji nemají. Před králem také všichni vstávají ze židlí, jen efoři zůstávají sedět na svých eforekých stolicích. 7. A každý měsíc si skládají navzájem přísahu, efoři za stát, král za sebe. Přísaha králů zní, že bude kralovat podle platných zákonů státu; stát přísahá, že zachová královskou moc neporušenou, pokud dodrží svou přísahu král. 8. Taková úcta je tedy vzdávána králi pobývajícím doma - nepřevyšuje nijak zvlášť úctu k soukromým osobám. Lykúrgos totiž nechtěl ani dodat králům tyranské choutky, ani vzbudit v občanech závist pro jejich moc.

9. Pocty jsou určeny zemřelému králi; Lykúrgovy zákony tím chtějí dát najevo, že lakedaimonským králům náleží pocta ne jakožto lidem, ale jakožto heroům.

XV (XIV).

1. Kdyby se ovšem někdo zeptal, zda mám ještě i nyní dojem, že Lykúrgovy zákony trvají beze změny, řekl bych směle: při Diovi, už ne. 2. Vím totiž, že dříve Lakedaimoňané dávali přednost tomu, žít doma skromně a raději mezi sebou vycházet, než usazovat ve městech harmosty a nechat se kazit pochlebováním. 3. Také vím, že se dříve báli, aby na nich nebylo vidět, že mají zlato; ale teď jsou i takoví, kteří se okázale chlubí tím, že je mají. 4. Je mi známo, že dříve vyháněli cizince a nebylo dovoleno cestovat, aby se občané nenakazili od cizinců leností; je mi ovšem známo také to, že teď muži uznávaní za nejpřednější se horlivě snaží, aby nepřestali být v cizí obci harmosty. 5. A bývaly doby, kdy si hleděli toho, aby byli hodni hegemonie; teď však se starají mnohem víc, aby vládli, než aby byli vlády hodni. 6. Proto také Řekové dříve chodili do Lakedaimonu a prosili je, aby táhli proti těm, jejichž počínání jim připadalo nespravedlivé; ale teď se mnozí Řekové vzájemně pobízejí, aby jim zabránili zmocnit se znovu nadvlády. 7. Nelze se ovšem divit, že o nich tyto pomlavy vznikají, protože je zřejmé, že neposlouchají ani boha ani, Lykúrgovy zákony.

A. F r o l í k o v á

P o z n á m k y

- I.1 nejméně lidnatých států - Herod.VII,234 uvádí pro dobu řecko-perských válek osm tisíc Spartanů; Arist.Pol.II. 1270 a 29nn asi tisíc; jde ovšem o plnoprávné občany.
- nejslavnější - athénská literatura té doby vydávala za nejslavnější z řeckých států Athény, zvláště pro jejich zásluhy v bojích proti Peršanům.
- I.2 Lykúrge - k současnému stavu bádání o problematice spartské ústavy srv.P.Oliva, Sparta a její sociální problémy, Praha 1971.

opak - originalita měla podle Xenofóna sloužit k větší slávě Lykúruga a Sparty; podobně nechává Thukydidés II,37,1 prohlašovat Perikla, že athénská ústava neměla žádný vzor. V mnoha bodech ovšem Xenofón originalnost spartského zřízení přehání.

- I.3 rození dětí - srv.Plat., Stát V, 459nn a Arist.Pol.VII, 1334 b 29 nn; obdobně začal svůj spis o lakedaimónském zřízení Kritiás, frg.32 Diels. Úzké paralely k následujícímu výkladu je možno nalézt v Plutarchově Životě Lykúruga.
- I.4 tělocvik - dívky pěstovaly gymnastiku i v jiných řeckých státech, např. v Élidě nebo na Chiu, srv.Paus.V, 16,2-4 a Athen.XIII 566 e.
- I.6 aby se každý ženil, kdy chce - i v ostatních řeckých státech platila určitá hranice, např. v Athénách 18 let; ve Spartě 30 let. Otázkou ideálního věku pro manželství se zabývali např. i Sókratés, srv.Xen.Mem. IV,4,22nn a Aristotelés, Polit.VII,1334 b 29nn.
- I.7 měl stařec mladou ženu - nejspíš jde o případ dědičky, známý i ze zákonů jiných států.
- II.1 a ostatních - jde asi především o Athény; podobně srovnával už Thukydidés v řeči Periklově, ovšem ve prospěch Athén, srv.Thuk.II,39,1.
- II.2 chlapce - podle Plut.Lyk.16 od 7 let.
muže s bičí - tzv. mastigoforoi, existovali i v jiných řeckých státech; jejich úkolem bylo asistovat při hrách.
- II.3 chůzí bosky - srv.Plat.Zákony I,633 e o tom, že krypteie pořádali Sparťané v zimě bosí.
- II.4 po celý rok jiným šátem - podle Plut.Lyk.16 to bylo od 12 let.

- II.6-8 O krádežích srv. též Isokr.Panath.210-213,Xen.Anab.IV, 6,14-15 a Kyrup.I,6,31.
- II.11 z každé ily - ila byla organizační jednotka spartských chlapců.
- II.12 o lásce k chlapcům - k tomu srv. zvláště Xen.Hostina VIII, 32nn.
Xenofón zdůrazňuje též Agésilaovu pohlevní zdrženlivost, srv. Ages.5,4nn aj.
jako v Bojótii - tento rozdíl mezi Bojótií a Élidou dělá Xenofón pouze zde, srv. jeho Hostinu 8,34; srv. též Plat.Hostina 182b.
- III.1 dospívající - meirakia, nejspíš patnácti - až dvacetiletí. O uváděném nedostatku péče srv. také Isokr.Areop. 37 a Plat.Lachés 179 a.
- III.2 nejvíce práce - včetně vojenského výcviku od 18 do 20 let.
- III.3 žádných poct - rozumí se státní úřady a funkce, vázané na plná občanská práva.
- III.5 ke společnému stolu - totiž dospělých mužů, o tom viz více v kapitole V.
- IV.1 mladým mužům - hébóntes, ve Spartě od 20 nejspíš do 30 let.
- IV.3 Ěfoři - pětičlenný sbor každoročně volených nejvyšších spartských úředníků; v klasické době měli značný vliv, podle nich se také datovalo.
hippagretové - velitelé jízdy; 300 tzv. koroi tvořilo elitní sbor spartské armády; padli téměř všichni v bitvě u Leukter.
jiné z ní vylučuje - srv. zde kř.II,12 a III,3.
- IV.6 odtrhnout je od sebe - celá pasáž se zdá být polemikou proti pomluvám o hrubosti spartské výchovy, srv. zvl. Demosth. Proti Konónovi 34.

- V.1 zvyklosti - epitédeumata, srv. I.1
způsob života - diaita; terminologie ukazuje, že Xenofón měl na mysli lékařské souvislosti.
- V.3 chleba - rozumí se pšeničný chléb pokládáný za pochoutku.
- V.7· cestu domů - týká se pouze mužů nad 30 let, od 20 do 30 let zůstávali v kasárnách; společné stolování se odbývalo večer a to na místě značně odlehlém.
- VI.4 neobvyklý zvyk - srv. Plut.Inst.Lak.23,238 e-f; v tomto díle je řada paralel ke Xenofóntovu spisu.
se takto podílejí na všem - Xenofón zde idealizuje; chudí Sparťané, kteří nemohli přispívat na společné stolování, se stávali bezprávními. Podobně X. idealizuje i v kap.X,7, srv. Arist.Pol.II,1271 a 29nn.
- VII.1 vydělávat - k této problematice srv.Flat.Zákony V, 743 d.
- VII.2 svobodným - rozumí se plnoprávným Sparťanům, zvaným homoioi, Rovní.
- VII.3 rovných příspěvků na stravu - jsou známé, např. z Plut.Lyk.12.
kvůli oblečení - o oblečení Sparťanek hovoří Arist. Pol.II,1269 b 22-24.
- VII.5 s deseti minami - mina byla řecká peněžní jednotka o hodnotě 100 drachem (1 drachma vážila zhruba 4 gramy stříbra). Ve Spartě byly původně platidlem železné pruty (rožně), během doby tam však stále silněji pronikaly peníze z okolního Řecka. Uvedené zákazy se týkaly pouze plnoprávných Sparťanů.
- VIII.1 nejvlivnější lidé - Xenofón má nejspíš na mysli gerúsii, volený sbor třiceti starců (včetně dvou králů).

- VIII.3 zřídili spolu s ním - §§ 3 a 4 ukazují svou formulací, že si byl Xenofón vědom nelykúrgovského původu eforátu.
- VIII.4 jako to dělají v ostatních státech - Xenofón přehání rozdíl Sparty a ostatního Řecka v tomto i v jiných směrech. Např. v Athénách bylo možno kdykoliv během roku odvolat úředníky a soudit je i trestat za protiprávní jednání.
- VIII.5 do Delf - tato tradice je už u Hérodota I,65.
- IX.1 krásná smrt - srv. Tyrtaios, frg. 6-9 Diehl.
- IX.4 V Lakedaimonu - toho, kdo nezůstal v bitvě až do vítězného konce nebo do své smrti, postihovala ve Spartě úplná atimie, bezectnost. Kromě uvedených následků nesměl zbabělec zastávat žádné úřady. Je známo, že po bitvě u Leukter Agésilaos navrhl nedbat zákonů o atimii; podobně tomu bylo i po bitvě u Megalopole roku 331 př.n.l.
- IX.5 při míčových hrách - srv. Paus. III,14,6 a Luk., De gymnasiis 38. Byl to jakýsi druh fotbalu, oblíbený sport Sparťanů, kteří překročili efébský věk.
ve sborech - srv. Xen. Hel. VI,4,16.
dívky, patřící k jeho domu - srv. Plut. Ages. 30.
- X.1 na konec života - člen gerúsie musel být nejméně šedesátiletý, s výjimkou králů. O způsobu jejich volby srv. Arist. Pol. II,1271 a 9-10.
- X.2 soudci v hrdelních sporech - pravomoci gerúsie byly mnohem širší; o úctě Sparťanů ke starým lidem srv. též Herod. II,80.
- XI.2 jezdce - nejde nejspíš o elitní jízdu jmenovanou v kap. IV,3-6, nýbrž o řadovou spartskou jízdu.

XI.3 červený plášť - jako uniformu Spartána potvrzuje Aristof.Lysistr.1137nn.

dlouhé vlasy - ve 4.stol.př.n.l. to byl nápadný archaismus, který byl předmětem výsměchu, srv. komika Platóna, frg. 124 Edmonds.

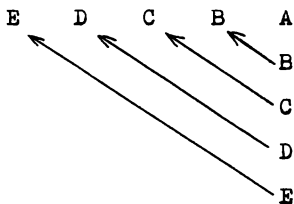
XI.4 rozdělit - také Herod.I,65 přičítá vytvoření systému spartské armády Lykúrgovi. Ve skutečnosti vznikl systém, který Xenofón popisuje, nejspíš až v době peloponéské války.

řad - enómotie, cca 25 vojáků, se mohla rozřadit podle potřeby až do 6 řad. Dvě enómotie tvořily tzv. pentékostys, padesátku.

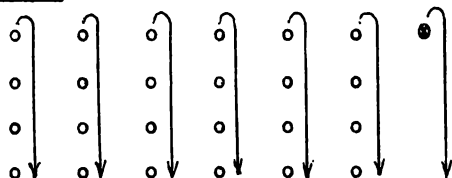
XI.5 postupuje - místo je těžce poškozeno.

XI.8 taktiky - taktické výklady a náčrtky uvádím podle Ollierova komentáře, který vychází z článku generála A. Bouchera, La tactique grecque à l'origine de l'histoire militaire, REG XXV,1912,300nn.

ve směru štítu - štít se držel v levé ruce, tedy doleva; analogicky ve směru kopí=doprava:

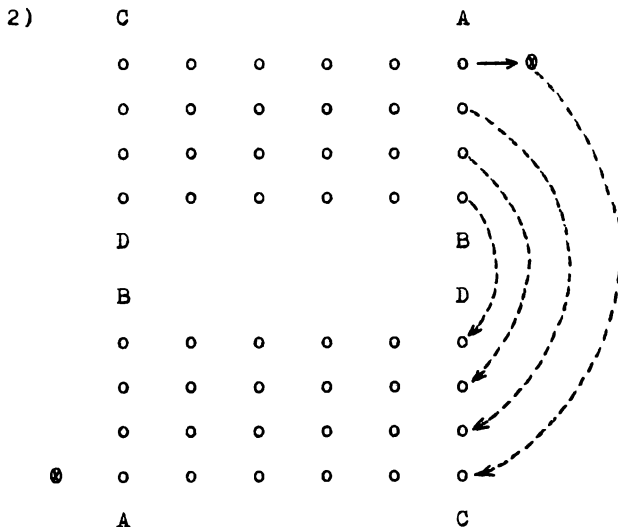
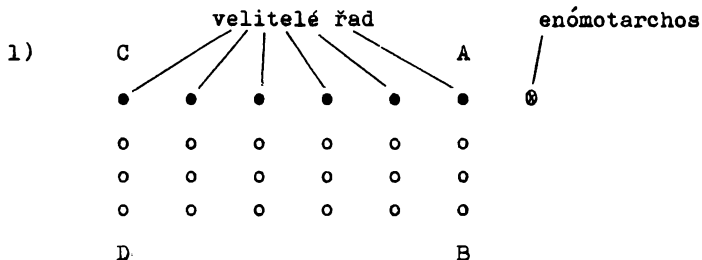
pochod zpátky - např. enómotie rozřazená do 6 řad:

XI.9

na levou stranu - při tomto zpětném pochodu se tedy vojáci točí doprava; běžné postavení velitele bylo na pravé straně útvaru.

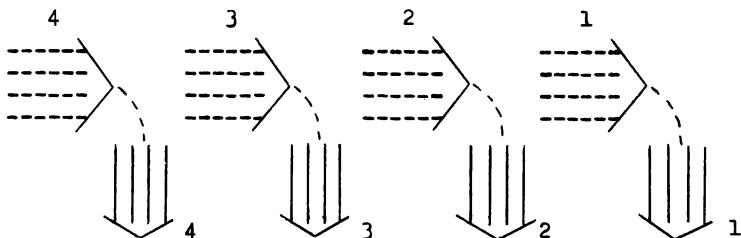
stočí jednotku do strany - v případě enómotie rozřazené do 6 řad by to vypadalo takto:

Při tomto typu pochodu zpátky udělají všichni vpravo vbok (strepsantes to agéma epi kerae) a opíší polovinu elipsy.

zadní voj - v tomto případě řada CD.

- XI.10 obracejí každý lochos - Xenofón uvažuje lochy na pochodu, jdoucí jeden za druhým; obrat se pak provádí takto:

- XII.3 Skiritové - perioikové ze Skiritie na hranicích Arkádie. Patrně lehkooděnci, užívání pro svou vytrvalost k mnohým obtížným službám ve vojsku a jako policisté, srv. Xen.Kyruv.IV,2,1.
- XII.4 chodí stále dokola - totéž uvádí Kritiás, frg.37 Diels jako součást ostražitého postoje vůči heilótům; bylo to asi předmětem výsměchu, odtud Xenofónova formulace; o heilótech ve spartském vojsku srv. Herod. IX,10.
- XII.5 věnovat se cvičení - srv.Herod.VII,208.
- XIII.1 žíví krále i jeho družinu - srv. k tomu Herod.VI,57.
- XIII.2 Pomocníkům - Dioskurům Kastorovi a Poluxovi.
- XIII.4 velitelé oddílů jiných států - tyto oddíly spojenců měly dvojí velení, vlastní a spartské.
- XIII.5 vydává rozkazy - srv.Thuk.V,66.
- XIII.6 přední oddíl - agéma;v kapitole XI,9 užil Xenofón téhož termínu v jiném významu, útvar. Tohoto termínu užívali později Makedoňané k označení vybraného sboru, který kráčí v čele, srv.Suda s.v. agéma. Podobně si vypůjčili od Spartánů i termín falanx; i tohoto

termínu užívá ostatně Xenofón dvakrát v různém významu, XI,8 a XII,2.

až se dostane - král takto zaujme bezpečné a čestné místo na pravém křídle.

XIII.7 dobrovolní zájemci - Xenofón sám takto doprovázel krále Agésilaa.

předem postaráno - Xenofón trvá na lykúrgovském původu a dokonalosti spartské vojenské organizace; zamlčuje přitom např. to, že roku 418 př.n.l. byla králi přidělena desetičlenná vojenská rada, která měla kontrolovat jeho akce, srv.Thuk.V,63,4.

XIII.8 pištci - byla to spartská specialita, jiné armády měly trubače.

i ostříhaná - text je asi porušen; srv.XI,3.

XIV.1 zůstává taková - o poměrně dlouhé neměnnosti spartské ústavy hovoří i Thuk.I,18,1, uvádí přes 400 let. Platón, Zákony III,691 d-692 b viděl příčiny stability spartské královlády v založení gerúsie a eforátu.

XIV.2 potomek boha - totiž Dia jakožto Hérakleovec; jsou to vlastně héroové, odtud velké pocty po smrti, o nichž je zmínka i v závěru této kapitoly; srv.Hérod.VI,56-7, kde je řada paralel k celé kapitole.

XIV.3 nepřevyšoval ostatní bohatstvím - srv.Platón, Alkibiadés Větší 123 a.

XIV.4 někoho poctít - srv.Xen.Agés.V,1.

XIV.5 Pythijští - jakési spojky s delfskou věštírnou, odtud jejich pojmenování.

prasnice - Řekové chovali mnoho vepřů, jejichž maso bylo podstatnou složkou jejich stravy.

XIV.6 vodní nádrž - nejspíš pro osobní potřebu králů; byla asi napájena z pramene.

- XIV.7 přísahu - o přísaze králů hovoří pouze Nikolaos z Damašku, FGrHist 90,103 z; podle něho ji skládali před nastoupením do funkce. Tato přísaha a její věrné dodržování byly podle Xenofóna základem pevnosti spartské ústavy; srv. k tomu Isokr.Arch.21-2 a Platón, Zákony III, 684 a.
- XIV.8 tyranské choutky - tyrannikon fronéma; v omezení královských poct viděl Xenofón záruku, že království nebude změněno v tyranidu a že nebude zrušena ústava; srv.Arist.Pol.V,1313 a 20-4.
- XV.2 harmosty - velitele spartských posádek, které Sparta umisťovala v celé oblasti svého vlivu v období tzv. spartské hegemonie v 1.třetině 4.stol. př.n.l.
- XV.4 vyháněli cizince - srv.Thuk.II,39.

K JEDNOMU STŘEDOVĚKÉMU VÝZNAMU SLOVA "FUGA"

Lidé s klasičtým vzděláním mají v paměti substantivum "fuga" jako "útek, běh". Milovníci hudby znají fugu jako druh polyfonní skladby. Málokdo by však očekával toto slovo v původním významu "útek" i v názvu rostliny, jak to nacházíme v našich středověkých botanických rukopisech. Sledujeme-li výskyt tohoto výrazu ve výběru z rukopisných fondů tří hlavních pražských knihoven (univerzitní, kapitulní a knihovny Národ. muzea), shledáme, že od počátku 15. stol. nacházíme spojení *f u g a d a e m o n i s*, *d a e m o n i s f u g a*, *f u g a d a e m o n u m*, *d a e m o n i f u g a* pro označení třezalky (bot. *Hypericum L.*), stč. zvané "zwonček".¹⁾

Tak nalézáme v botanicko-lékařském slovníčku Kodexu Vodňanského (o.1410)²⁾ fol.39 ra synonyma: "*f u g a d e m o n i s*, *perforata*, *yperbicon*, *herba sancti Petri idem*"; podobně na fol. 39 vb: "*herba Petri vel sancti Iohannis vel sancti Christofori vel sarracenicia vel yperbicon aut perforata*, *d e m o n i s f u g a*, *prima veris*, *herba paralisid idem*, *swonczek*". Spojení *f u g a d e m o n i s* čteme také v rukopise univerzitní knihodny sg. VIII H 34 (15.stol.) fol. 94 rb mezi synonymy léků: "*f u g a d e m o n i s*, *herba perforata* (glosa: hart hov, swateho Jana korzenie), *herba sancti Iohannis*, *herba thuricon*, *ipericon*". Tente tvar najdeme mezi výčtem bylin i v jiném rukopise univerzitní knihovny rovněž z 15. stol. (sg. XI E 2³⁾, fol.146 rb): "*f u g a d e m o n i s*".

V jiných botanických vokabulářiích latinsko-českých nacházíme transkripční variantu tohoto spojení, a to tvar *d e m o n i f u g a*; např. v rukopise kapitulní knihovny sg. K VIII/1 (1436) fol.153 r čteme: "*perforata id est d e m o n i f u g a zwonczek*"; nebo v jiném rukopise téže knihovny sg. N VI (15.stol.) fol.36 vb najdeme uvedený tvar ve výčtu synonym: "*perforata*, *d e m o n i f u g a*, *zwonczek*". Rukopis Národního

muzea sg. IV E 5 (15. stol.) fol. 141 v uvádí naproti tomu jiný český překlad: "d e m o n i f u g a kwietecz". Stejný překlad čteme i v rostlináři Drkolenském⁴⁾ (15. stol.), fol. 178 vb: "d e m o n i f u g a kwietecz ypericon", kde jde pravděpodobně o naši rostlinu. Jinak znamená "květec" Buphthalmum salicifolium L. - volovec vrbolistý.⁵⁾

Poměrně nejčastěji je zastoupeno spojení f u g a d a e - m o n u m, které uvádí i Dieffenbach ve svém Glosáři⁶⁾ (s.250a) s odkazem na základní heslo "perforata" (s.426a, kde jsou kromě našeho výrazu uvedena i synonyma "ascyron", "hypericum"). Tak např. v herbáři rukopisu univ. knihovny sg. VIII C 6 (15.stol) na fol.137 va čteme: "<i>1</i>perycon habet multa nomina, vocatur scopa regia, herba sancti Iohannis, f u g a d e m o n u m". Vokabulář Jana Vodňanského zvaný Lactifer (1511) rovněž zaznamenal tuto formu na fol. 11 4 d: "d e m o n u m f u g a, id est ypericon vel perforata. Zwoncžek".

Podobně nacházíme zmínky o této rostlině též ve spisech lékařského obsahu. Rukopis kapitulní knihovny M CLVI (1434) podává na fol. 300v - 460r výtah z učení Mistra Albíka, a na fol. 409 v uvádí: "vocatur eadem herba f u g a d e m o n u m vel ypericon, id est zwonczech". V rukopise univ. knihovny sg. III C 2 (15.stol.) zas nacházíme m.j. výtah z učení slavného arabského vědce Alkindia (fol.125v - 144v). Na fol.141 r ab je podrobně rozveden název rostliny: "... quinta essencia...conditionibus demonum contradicit...et maxime hoc efficacius fiet... cum semine herbe, que dicitur perforata vel ypericon...hec herba alio nomine dicitur herba sancti Iohannis, illud enim semen a phisicis approbatissimis f u g a d e m o n u m appellatur et est pluries expertum, quod illud semen demones infestantes expellit ab habitacione domorum". Podobně, ale stručněji, podává výklad názvu rukopis Národ. muzea sg. III H 57 (15.stol.)⁷⁾ v jádru lékařském na fol.171 r: "ipericon si teneatur in domo, demones fugantur. Ideo dicitur a multis f u g a d e m o n u m".

Náš výčet by nebyl úplný, kdybychom na závěr nenahlédli do

vydaných herbářů z 15. století. Herbář Křišťana z Prachatic (1416)⁸⁾ nezaznamenává žádnou z uvedených forem, a stejně ani Herbarius Christiani Rudolphi apotecarii Pragensis (1419)⁹⁾. Naproti tomu Botanisch-medizinisches Glossar (1.pol.15.stol.)¹⁰⁾ uvádí hned dvakrát spojení *d e m o n i s f u g a*, poprvé (1.154) s překladem "zwonczech", podruhé (1.157) s překladem "zwonecz". V Latinsko-českém rukopise z XV. století¹¹⁾ nenaobáháme žádný z uvedených tvarů, stejně tak jako v Strahovském rostlináři (2.pol.15.stol.)¹²⁾

Herbář Petra Matthioliho¹³⁾ nepatří datem svého vydání do 15.stol., je však jedním z nejznámějších středověkých herbářů. Proto se podívejme, v jaké podobě zachytil název zkoumané rostliny. Na fol. 326 b uvádí spojení *f u g a d a e m o n u m* mezi názvy zvonečku: "Čzerwený zwonček slowe gináč čzesky kwjtj Panny Marye, ržecky a latině Hypericum, Perforata, *F u g a d a e m o n u m* ... německy S. Johanskraut." Velmi podrobně vysvětluje Matthioli tento název na fol. 325 d: "Některj při sobě nosý bylinu zwonečku čerweného proti nočnjm obludám a kauřenjm gehu w domjeh zaháněgj zlé duchy. Protož *g i f u g a d a e m o n u m gmenugj*."

Z uvedeného přehledu vyplývá, že spojení *f u g a d a e m o n u m* (*d a e m o n i s* apod.) bylo v 15.stol. velmi časté. V herbářích bylo uváděno ponejvíce ve výčtu synonym pro *Hypericum L.*, méně se vyskytuje jako samostatný název. V žádném ze zkoumaných herbářů nejsou uvedeny výklady jednotlivých pojmenování. Ty nacházíme - pokud jde o náš název *f u g a d a e m o n u m* - ve dvou případech, a to ve spisech lékařského obsahu, k nimž může být přiřazen vzhledem k návodům o užití jednotlivých rostlin v lékařství i herbář Petra Matthioliho.

Název *f u g a d a e m o n u m* podává zajímavé svědectví o víře našich předků v nadpřirozené bytosti a o tom, jak velkou moc připisovali jednotlivým bylinám.¹⁴⁾

M. B e r n á š k o v á

muzea sg. IV E 5 (15. stol.) fol. 141 v uvádí naproti tomu jiný český překlad: "d e m o n i f u g a kwietecz". Stejný překlad čteme i v rostlináři Drkolenském⁴⁾ (15. stol.), fol. 178 vb: "d e m o n i f u g a kwietecz ypericon", kde jde pravděpodobně o naši rostlinu. Jinak znamená "květec" Bupththalmum salicifolium L. - volovec vrbolistý.⁵⁾

Poměrně nejčastěji je zastoupeno spojení f u g a d a e - m o n u m, které uvádí i Dieffenbach ve svém Glosáři⁶⁾ (s.250a) s odkazem na základní heslo "perforata" (s.426a, kde jsou kromě našeho výrazu uvedena i synonyma "ascyron", "hypericum"). Tak např. v herbáři rukopisu univ. knihovny sg. VIII C 6 (15.stol.) na fol.137 va čteme: "<i>pericon habet multa nomina, vocatur scopa regia, herba sancti Iohannis, f u g a d e m o n u m". Vokabulář Jana Vodňanského zvaný Lactifer (1511) rovněž zaznamenal tuto formu na fol. 114 d: "d e m o n u m f u g a, id est ypericon vel perforata. Zwonczek".

Podobně nacházíme zmínky o této rostlině též ve spisech lékařského obsahu. Rukopis kapitulní knihovny M CLVI (1434) podává na fol. 300v - 460r výtah z učení Mistra Albíka, a na fol. 409 v uvádí: "vocatur eadem herba f u g a d e m o n u m vel ypericon, id est zwonczek". V rukopise univ. knihovny sg. III C 2 (15.stol.) zas nacházíme m.j. výtah z učení slavného arabského vědce Alkindia (fol.125v - 144v). Na fol.141 r ab je podrobně rozveden název rostliny: "... quinta essencia...conditionibus demonum contradicit...et maxime hoc efficacius fiet... cum semine herbe, que dicitur perforata vel ypericon...hec herba alio nomine dicitur herba sancti Iohannis, illud enim semen a phisicis approbatissimis f u g a d e m o n u m appellatur et est pluries expertum, quod illud semen demones infestantes expellit ab habitacione domorum". Podobně, ale stručněji, podává výklad názvu rukopis Národ. muzea sg. III H 57 (15.stol.)⁷⁾ v jádru lékařském na fol.171 r: "ipericon si teneatur in domo, demones fugantur. Ideo dicitur a multis f u g a d e m o n u m".

Náš výčet by nebyl úplný, kdybychom na závěr nenahlédli do

vydaných herbářů z 15. století. Herbář Křišťana z Prachatic (1416)⁸⁾ nezaznamenává žádnou z uvedených forem, a stejně ani Herbarius Christiani Rudolphi apotecarii Pragensis (1419)⁹⁾. Naproti tomu Botanisch-medizinisches Glossar (1.pol.15.stol.)¹⁰⁾ uvádí hned dvakrát spojení *d e m o n i s f u g a*, poprvé (1.154) s překladem "zwonczech", podruhé (1.157) s překladem "zwonecz". V Latinsko-českém rukopise z XV. století¹¹⁾ nenaobáháme žádný z uvedených tvarů, stejně tak jako v Strahovském rostlináři (2.pol.15.stol.)¹²⁾

Herbář Petra Matthioliho¹³⁾ nepatří datem svého vydání do 15.stol., je však jedním z nejznámějších středověkých herbářů. Proto se podívejme, v jaké podobě zachytil název zkoumané rostliny. Na fol. 326 b uvádí spojení *f u g a d a e m o n u m* mezi názvy zvonečku: "Čerwený zwonček slowe gináč česky kwjtj Panny Marye, ržecky a latině Hypericum, Perforata, *F u g a d a e m o n u m* ... německy S. Johanskraut." Velmi podrobně vysvětluje Matthioli tento název na fol. 325 d: "Některj při sobě nosý bylinu zwonečku čerweného proti nočnjm obludám a kauřenjm gehu w domjch zaháněgj zlé duchy. Protož *g i f u g a d a e m o n u m gmenugj*."

Z uvedeného přehledu vyplývá, že spojení *f u g a d a e m o n u m* (*d a e m o n i s* apod.) bylo v 15.stol. velmi časté. V herbářích bylo uváděno ponejvíce ve výčtu synonym pro *Hypericum L.*, méně se vyskytuje jako samostatný název. V žádném ze zkoumaných herbářů nejsou uvedeny výklady jednotlivých pojmenování. Ty nacházíme - pokud jde o náš název *f u g a d a e m o n u m* - ve dvou případech, a to ve spisech lékařského obsahu, k nimž může být přiřazen vzhledem k návodům o užití jednotlivých rostlin v lékařství i herbář Petra Matthioliho.

Název *f u g a d a e m o n u m* podává zajímavé svědectví o víře našich předků v nadpřirozené bytosti a o tom, jak velkou moc připisovali jednotlivým bylinám.¹⁴⁾

M. B e r n á š k o v á

P o z n á m k y

- 1) J.Jungmann, Slovník česko-německý V, Praha 1839, s.809 b.
- 2) Rukopis Národ. muzea v Praze sg. II F 2.
- 3) Vydal F.Černý jako Rostlinář, Listy filologické (dále LF) 25, 1898, s. 197-200.
- 4) Archiv Drkolná, rukopis sg. Cpl. 215, fol. 176-180.
- 5) Srč. V.Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954, s. 242.
- 6) L. Dieffenbach, Glossarium Latino-Germanicum, Francofurti ad Moenum 1857.
- 7) Z nově získaných rukopisů po Bartošově edici Soupisu rukopisů Národního muzea v Praze.
- 8) Herbář Křišťana z Prachatic, vyd. F.Černý, Věstník Č. akademie věd a umění 9, 1900, s. 247-248.
- 9) Herbarius Christiani Rudolphi apotecarii Pragensis, vyd. H.Menhardt-M.Vosmer, Zeitschr.f.slav.Philol.1, 1925, s. 371-375.
- 10) Botanisch-medizinisches Glossar, vyd. A.Brückner, Böhmisches Studien XII, Arch.f.slav.Philol.14, 1892, s. 30-44.
- 11) Latinsko-český rukopis z XV. století, vyd. Č.Zíbrt, LF 20, 1893, s. 393-396.
- 12) Strahovský rostlinář, vyd. V.Flajšhans, Časopis Českého muzea 91, 1917, s. 380-389.
- 13) Herbář aneb bylinář...od doktora Petra Ondřeje Mathiola... z německého...jazyku v český přeložený od Adama Hubera z Rysnbachu... Praha 1596 (přetisk 1924-1928).
- 14) Zajímavý výklad českého názvu pro Hypericum L. "třezalka" podává na základě m.j. Latinského "fuga daemonum" V.Machek, op.cit.s.148.

1. Medzi antické právne dejiny na prvé miesto kladieme celkom prirodzene rímske právo súkromné, ktoré pro svoj nesporný historický aj praktický význam sa vedecky aj pedagogicky oddáva na pestovalo na všetkých univerzitách civilizovaného sveta. Vcelku možno konštatovať, že niet pochybností v odbornej literatúre o tom, že rímske právo súkromné tvorí podstatnú a najvýznamnejšiu časť zachovanej antickej právnej kultúry; žiaden staroveký národ, ani jeden staroveký štát nevytvoril tak dokonalú a originálnu sústavu súkromnoprávných noriem ako populus Romanus, pričom niektoré inštitúty rímskeho práva vecného, obligáčného a dedičského sú aj dnes vzorom pre moderné kodifikácie občianskeho práva. To mal zrejme na mysli aj F. Engels, keď vo svojom spise "O rozklade feudalizmu a rozvoji buržoázie" napísal tieto slová: "Rímske právo je natoľko klasickým právnym výrazom životných podmienok a konfliktov spoločnosti, v ktorej vládne rýdze súkromné vlastníctvo, že všetky neskoršie zákonodarstvá na ňom nemohli nič podstatného zmeniť."¹

Keďže pojem právnej romanistiky treba chápať v širšom význame a nestotožňovať ho len so súkromným (občianskym) právom, zvykne do oblasti rímskeho práva zahŕňať aj problematiku dejín rímskeho práva štátneho (sem aj právo administratívne), ako aj právo trestné a trestné právo procesné, ktoré vo svojom súhrne tvoria samostatný organický celok zvaný rímske právo verejné.

2. I napriek nesporným kvalitám aké rímske právo malo a má, nenašlo sa u nás po r.1948 preň dostatok pochopenia zo strany reformátorov právnického štúdia. Na našich právnických fakultách prestali existovať katedry rímskeho práva a výučba predmetu sa začlenila do matérie všeobecných dejín štátu a práva, konkrétne do dejín otrokárskeho štátu a práva. To, pravda, znamenalo, že sa do značnej miery poprel praktický význam rímskeho práva, potlačila sa jeho funkcia odbornovo-výchovná a politicko-ideologická; rímske právo sa ocitlo zrazu na periférii právnohisto-

rických disciplín, a stratil sa, prirodzene, aj primeraný a stály odborný záujem o vedecké spracovávanie jeho inštitútov.

Túto situáciu vyvolali skutočnosti, súvisiace s organizačnou a ideologickou prestavbou celého dovtedajšieho právnického štúdia v ČSR, v dôsledku ktorých rímske právo našlo nové začlenenie. Treba povedať, že i medzi samotnými právnikmi, dokonca i niektorými učiteľmi právnickej fakulty, panovala mienka, vyjadrujúca odstránenie samostatného odboru rímskeho práva. Svojimi anti-romanistickými postojmi sa stal napríklad známy profesor pražskej právnickej fakulty J. Tureček, ktorý v r.1946 pri ním navrhovanej reforme právnickeho štúdia zaradil síce dejiny rímskeho práva verejného a súkromného medzi hlavné vedy a samostatné študijné odbory,² ale pritom poukázal na to, že "nepochybné je závadné právo rímske s inštitutom otroctví, jež nemůžeme škrťati, nemá-li se místo vědního oboru předkládati zlomek zubožený "ad usum Delphini"". ³ Toto tvrdenie Turečka bolo zrejme odozvou sporu, prebiehajúceho ešte v 40.-tych rokoch okolo otázky, či zrušiť kanonické právo alebo nie, a zároveň neslávnou dohrou kolízie medzi kanonistom Turečkom a romanistami Sommerom a Boháčkom.⁴

Oživiť štúdium rímskeho práva v Československu sa prakticky podarilo až v rokoch sedemdesiatych. Zásľuhu na tom má predovšetkým profesor bratislavskej právnickej fakulty Karol Rebro, ktorý sa vrátil na fakultu a vybudoval moderné základy socialistickej romanistiky v podmienkach našej socialistickej spoločnosti. I napriek tomu sa však dnes u nás netrakuje táto disciplína v takom rozsahu ako v iných socialistických štátoch - najmä v ZSSR, Poľsku, Maďarsku a Juhoslávii - kde sa neuskutočnil tak prenikavý reštrikčný zásah do rímskeho práva ako u nás.

3. Na základe nevyhnutných organizačno-právnych opatrení odišli v prvých rokoch po reforme právnického štúdia niektorí romanisti do dôchodku (V.Budil), iní boli preradení na iné pole pôsobnosti (M.Boháček, J.Klíma, J.Cvetler, K.Rebro, M.Bar-

tošek). Československá romanistika stratila v tom čase popredných znalcov rímskeho práva, ktorých práca bola prerušená náhlou a predčasnou smrťou (O.Sommer zomrel vo veku 55 rokov, J.Vážný zahynul v koncentračnom tábore v Mathausene vo veku asi 40 rokov).

Všetky tieto uvedené fakty sa negatívne prejavili na romanistickej produkcii. Po r.1945 publikoval profesor bratislavskej právnickej fakulty Václav Budil dve kratšie state z rímskeho práva súkromného⁵ a jednu recenziu.⁶ Profesor pražskej právnickej fakulty, Miroslav Boháček, publikoval poslednú štúdiu z oblasti "čistého" rímskeho práva v r.1952⁷ a v posledných rokoch sa orientuje na vývoj rímskej právnej kultúry v stredovekej Európe. Vyvrholením tejto jeho práce je monumentálne spracovanie stredovekých rukopisov strahovskej, opavskej a olomouckej knižnice a monografická štúdia o vplyve rímskeho práva na právo české v 13.-16. storočí.⁸

Z tých, ktorí takmer prestali pracovať na poli rímskeho práva, najvýznamnejšiu stopu zanechal Josef Klíma (pracoval pôvodne na ministerstve financií). Začínal ako nádejný romanista ešte počas vysokoškolských štúdií (od začiatku prejavoval porozumenie aj pre právnú orientalistiku) a v 40.-tých rokoch publikoval tri články z rímskeho práva súkromného,⁹ jednu zpravu¹⁰ a jednu biografickú črtu.¹¹ V r.1947 vyšla z jeho pera prvá väčšia monografia a to z dedičského práva rímskeho.¹² Od toho času sa Klíma v odbore rímskeho práva prakticky odmlčal, odišiel pracovať do Orientálneho ústavu ČSAV a z romanistiky publikoval iba niekoľko recenzií a anotácií.¹³

4. Zostáva otázkou: na riešenie akých romanistických problémov sa v nových podmienkach výstavby ľudovodemokratického štátu sústredilo úsilie oklieštenej československej romanistiky po r.1945, resp.1948?

a/ Predovšetkým, aspoň v prvých rokoch, na otázky metodologické, čo bolo voelku správne a logicky vyplývalo z existencie marxistickej právnej vedy vôbec. Atribútom týchto

prvých rokov bolo hľadanie vhodnej marxistickej interpretácie najzákladnejších inštitútov a pojmov rímskeho práva súkromného a jasná snaha o organické zaradenie práva rímskeho do systému historických disciplín, pestovaných u nás na právnických fakultách. V tomto smere nesporne vynikol Milan Bartošek, ktorý rázne presadzoval oprávnenosť vedeckej existencie metódy historického a dialektického materializmu oproti buržoáznym, prevažne dogmatickým, koncepciám v oblasti rímskeho práva súkromného. Prvá jeho metodologická práca vyšla v r.1953 v Taliansku.¹⁴ Veľku potom publikoval osem metodologických štúdií, z toho päť v Taliansku,¹⁵ jednu v Španielsku,¹⁶ jednu v NSR,¹⁷ a jednu v NDR¹⁸ a v roku 1966 monografiu "Rímske právo a socialistická spoločnosť".¹⁹ Okrem Bartoška sa metodologickými problémami a významom štúdia rímskeho práva zaoberal ešte Peter Blaho.²⁰

b/ Druhá veľká oblasť, na ktorú sa zamerala naša romanistika, bola oblasť pedagogická. V tejto spojitosti vyniká snaha dať poslucháčom práv učebnice a učebné pomôcky, vychádzajúce z najnovších poznatkov socialistickej právnej romanistiky a z pokrovekej tradície staršej domácej romanistickej literatúry učebnicového typu. Tento cieľ sa veľku dosiahol a na ilustráciu uvádzam aspoň niektoré z nich: J.Cvetler-J.Kincl, Obecné dejiny štátu a práva. Štát a právo v otrokářskom Ríme (1970, 1972); J.Češka, Rímsky dominát (1976); P.Oliva, Přehled dějin otrokářského řádu (1951) a Přehled starověkých dějin (1955); K.Rebro, Rímske právo súkromné (1971, 1972); J.Tureček a kol., Světové dějiny štátu a práva ve starověku (1963); L.Varol, Dějiny římského štátu a práva (1953); M.Vietor, Inštitúcie rímskeho práva (1953, 1955); M.Vietor-G.Železková, Základy rímskeho práva súkromného (1957). Pre potreby praktických a seminárnych cvičení vyšli "Texty ke studiu obecných dějin štátu a práva I. Starověk", 1972 (J.Kincl); "Výbor textů ke studiu obecných dějin štátu a práva", 1956 (J.Tureček a kol.); pre študijné účely vydali P.Kucharský, Právnický slovník a právnio-

ké texty latinské (1967, 1969) a Právnická terminologie latinská (1972), J.Seyfried, Latina pro právníky (1972) a K.Rebro-P.Bláho, Latinské právní definície, citáty a aforizmy (1976). Na rukopise prvej slovenskej učebnice rímskeho práva pracuje K.Rebro.

c/ Relatívne menší záujem sa prejavil v oblasti bezprostredne súvisiacej s rímskym právom súkromným, t.j. s analýzou rímskoprávných inštitútov. V tejto sfére sa kedysi sústreďovalo ťažisko práce našich romanistov, ktorí na tomto poli dosiahli i medzinárodné uznanie (L.Heyrovský, J.Vančura, O.Sommer, J.Vážný, M.Boháček, J.Klíma, K.Rebro). V posledných rokoch tu možno zaznamenať najväčšiu stagnáciu vo vývoji a to i v pomere k iným socialistickým krajinám. Z problematiky inštitútov súkromného práva rímskeho sa za 30. rokov publikovalo iba 50 prác (včítane recenzií a anotácií!), pričom takmer polovicu treba pripočítať na konto M.Bartoška.²¹

d/ Priaznivejšia je situácia, pokiaľ ide o výskum zameraný na osudy rímskeho práva v stredoveku a v novoveku. M.Boháček, ako som už uviedol hore, skúmal vplyvy rímskeho (aj kanonického) práva v stredovekom českom štáte,²² J.Kincl vo viacerých prácach analyzoval právne postavenia neslobodných obyvateľov v barbarských štátoch 5.-8. storočia,²³ K.Rebro sa v celom rade štúdií zaoberal významom Summi legum Raimundi pre územie Slovenska a výučbou rímskeho práva na Academi Istropolitana a právnickej fakulty trnavskej univerzity.²⁴ V.Vaněček a J.Klabouch študovali niektoré dielčie otázky prenikania rímskeho a kanonického práva na územie dnešného Československa.²⁵

e/ O rozvoj rímskeho práva štátneho a administratívneho majú u nás zásluhu predovšetkým historici staroveku.²⁶ Právni historici-romanisti u nás tradične nemali o štátprávne otázky starovekého Ríma príliš veľký záujem, hoci v cudzine vznikali v tomto smere samostatné vedné odvetvia,²⁷ a ponechávali viac menej oblasť rímskeho práva verejného k dispozícii

neprávnikom.²⁸ To, pravda, nikdy nebolo a ani dnes nie je optimálne riešenie veci, nakoľko aj dejiny štátu a štátnych orgánov sú predovšetkým právnymi dejinami a tvoria neodmysliteľnú súčasť historickoprávnych disciplín. Za tento stav nenesú ale zodpovednosť historici; ide tu skôr o problém, ktorého špecifikum je v tom, že súčasný právnik má poznávať viacej súkromné než verejné právo rímske, nakoľko ono v dejinách neplnilo tak významnú historickú funkciu a nebolo ani v tak rozsiahlej miere recipované, ako právo súkromné.

f/ Čo sa týka prác, ktoré by syntetizovali doterajšie výsledky našej romanistiky, známe sú podrobne spracované bibliografie K.Svobodu a L.Vidmana, ktoré obsahujú okrem iného aj práce romanistické.²⁹ V krátkej dobe výjde obsiahla stať K.Rebru o doterajších výsledkoch právnej romanistiky u nás a v socialistických štátoch v diele "Aufstieg und Niedergang der römischen Welt".³⁰

5. Zostáva mi ešte v stručnosti povedať, akými smermi by sa eventuelne mala naša československá romanistika uberať a aké ciele si perspektívne vytýčiť pre najbližšie roky. Bez akéhokoľvek vnučovania si osobne myslím, že by to mohli byť tieto:

I. Organizačné dobudovanie katedier dejín štátu a práva na všetkých štyroch právnických fakultách v ČSSR tak, aby na nich pôsobil aspoň jeden, prípadne dvaja romanisti.

II. Zkoordinovanie výskumných plánov medzi právnickými fakultami a ostatnými vedeckými a pedagogickými pracoviskami v ČSSR (ČSAV, filozofické fakulty a p.) v záujme skvalitnenia a prehĺbenia spolupráce pri štúdiu antických právnych dejín, najmä interdisciplinárnych problémov.

III. Zamerať pozornosť na analýzu historického vývoja základných inštitútov rímskeho práva súkromného (napr. dominium ex iure quiritium a jeho triedny význam, právna povaha agrárnych vzťahov v Ríme a ich odraz v postavení spoločenských tried, rozbor kontraktuálneho systému obligačného práva rímskeho, niektoré princípy dedičského práva a majetkové záujmy vlád-

nucej triedy, skúmanie právneho aj sociálneho postavenie otrok-
kv a ostatných nemajetných vrstiev rímskej spoločnosti
a pod.).³¹

P. B l a h o

P o z n á m k y

- * Jadrom tohto príspevku je referát prednesený na Antickej konferencii v Libliciach 9. februára 1977.
- 1 Porov. K.Marx, F.Engels, Spisy sv.21, Praha 1967, 427.
 - 2 Pozri J.Tureček, Reforma právnického studia, Praha 1946, 23; ten istý, Le réforme des études de droit en Tchécoslovaquie, Bulletin de Droit Tchécoslovaque, Anné VI, Nro. 3-4, Prague 1948, 65.
 - 3 Porov. J.Tureček, Reforma, 83.
 - 4 K tomuto sporu pozri bližšie J.Tureček, Znovu o pokusu škrtnouti vědní obor církevního práva na právníkových fakultách československých, Praha 1936, 14 a n. V tejto konštatácii paradoxne pôsobí fakt, že ak sa Turečkovi nepodarilo zachovať právo kanonické, vyučoval po r.1948 právo rímske, proti ktorému predtým vehementne útočil.
 - 5 Porov. V.Budil, Prípad koreálnej obligácie s alternatívnym plnením, Právny obzor 29, 1946, 49 n., ten stý, Gaius noster, Studi in onore di G.Grosso 3, Torino 1969, 307 n.
 - 6 Porov. V.Budil, rec. K.Rebro, Juliánova náuka o práve obyčajovom, Právny obzor 29, 1946, 256 n.
 - 7 Pozri M.Boháček, Si se telo defendit, Studi V.Arangio-Ruiz 1, Napoli 1952, 147 n.
 - 8 Pozri M.Boháček, Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren, Ius Romanum Medii Aevi, Pars V, 11, Milano 1975, p. 162.
 - 9 Porov. J.Klíma, Contractus innominati, Praha 1932, p. 43;

Lex Rhodia de iactu, Všehrd 13, 1932, 145 n., 186 n.;
Smlouvy v politice antického Říma, Všehrd 20, 1939.

- 10 Porov. J.Klíma, K 1.400 výročí Digest, Všehrd 12, 1930/31, 94 n.
- 11 Porov. J.Klíma, Sommer v knihovně pražského romanistického semináře, Otakar Sommer. K prvému výročí jeho smrti, Turnov 1941, usp. M.Boháček, 189 n.
- 12 Porov. J.Klíma, Querella inofficiosi testamenti. Příspěvek k vývoji nepominutelných práv dědických, Praha 1947, p. 218; na tuto tému ešte ten istý, Alcune note sulla querella inofficiosi testamenti, Studia et Documenta Historiae et Iuris 15, Roma 1949, ten istý, Querella inofficiosi testamenti, Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto 3, Milano 1953, 91 n.
- 13 Z ostatných J.Cvetler, ako je známe, sa plodne venuje právu gréckemu a právnej papyrológii, ba dokonca aj bulharským dejinám a sčasti aj právu rímskemu. O romanistických prácach K.Rebru a M.Bartoška pozri sub 4/.
- 14 Porov. M.Bartošek, Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano, Studi V.Arangio-Ruiz 1, 317 n.
- 15 Porov. M.Bartošek, Sulla concezione "naturalistica" e materialistica dei giuristi classici romani, Studi Albertario 2, Milano 1953. 465 n.; Studio e insegnamento del diritto romano, Labeo 2, Napoli 1956, 212 n.; Annotazioni metodologiche dal punto di vista materialismo storico, Studi De Francisci 4, Milano 1956, 373 n.; Metodo tradizionale e materialismo storico nella metodologia del diritto romano, Atti del Primo Congr. int. della Società It. di st. del dir. Firenze 1966, 93 n.; Meditazioni romanistiche sull'essenza del diritto, Studi Volterra 4, Milano 1970, 431 n.

- 16 Porov. M.Bartošek, Diritto romano e Teoria dello Stato e del diritto, Estudios de derecho Romano. (Homenaje al Profesor Don Carlos Sánchez del Río y Peguero), Zaragoza 1967, 55 n.
- 17 Pozri M.Bartošek, Für eine wirklich historische Auslegung der römischen Rechtsquellen, Sein und Werden im Recht, Festg.f.U.v. Lübtow zum 70. Geb., Berlin 1970, 255 n.
- 18 Pozri M.Bartošek, Sĭ, diritto romano e marxismo, Klio 56, 1974, 245 n.
- 19 Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd 76, 1966, seš. 12, p. 112.
- 20 Porov. P.Blaho, Otázky rozvoja marxistickej vedy o rímskom práve a jej význam v socialistickej spoločnosti, Právny obzor 57, 1974, 814 n.; ten istý, Einige Glossen zur Methodologie marxistischer Romanistik (odovzdané do tlače v chystanom zborníku z medzinárodného kolokvia o rímskom práve a rímskych dejinách, konanom v Lipsku v dňoch 5. a 6. apríla 1977).
- 21 Okrem Bartoškových článkov a štúdií osobitnú zmienku si zasluhujú iba state J.Kincla, Servus suis nummis emptus, AUC-Iuridica, No.4, 1973, 237 n., K.Rebru, Die Kontroverse zwischen Julian und Ulpian bei der Eigentumsübertragung durch traditio im römischen Recht, Gesellschaft u. Recht im griechisch-römischen Altertum, Berlin 1968, 193 n. a G.Železkovovej, K otázkám úpravy vlastníctva a držby v poklasickom rímskom práve (s osobitným zreteľom na superficies a emphyteusis, Právnické štúdie 7, 1959, 686 n.
- 22 Z najdôležitejších, okrem diela v pozn. 8, pozri M.Boháček, Římské a kanonické právo v díle Všehrdově, Právněhistorické studie (PHS) 7, 1961, 147 n.; ten istý, Das römische Recht in der Praxis der Kirchengerichte der böhmischen Länder im

XIII. Jahrhundert, *Studia Gratiana* 11, 1967, 273 n.

- 23 Z najdôležitejších porov. J.Kincl, *Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.-VI. století*, Praha 1955, p. 271; ten istý, *Studie o otrocích, kolonech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.-8. století*, *AUC-Iuridica. Monographia VIII*, 1968, p. 115; ten istý, *Otroci ve franckých právních pramenech 6.-8. století*, Praha 1973, p. 299.
- 24 Z najdôležitejších pozri K.Rebro, *Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku*, *Sborník Fil.fak.Kom.univ.* 16, 1964, 155 n.; ten istý, *Summa legum nell'Archivio municipale di Bardejov*, *Onoranze per Romualdo Trifone*, Salerno 1965, 114 n.; ten istý, *I manoscritti della Summa legum Raimundi Parthenopei in Slovacchia*, *Atti del Convegno int. di st. Accursiani 3*, Milano 1968, 955 n.; ten istý, *Eine weitere deutsche Handschrift der Summa legum Raimundi*, *Festschrift f.H.Lentze*, Innsbruck-München 1969, 505 n.; ten istý, *Istropolitana a Bologna*, *Humanismus a renesancia na Slovensku v 15.-16. storočí*, Bratislava 1967, 5 n.; ten istý, *Die juristische Fakultät der Universität in Trnava (1667-1777)*, *Ac.Fac.Jurid.Univ.Comenianae. Die juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum J. 1848*, Bratislava 1968, 11 n.
- 25 Porov. V.Vaněček, *Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2.pol. 9. stol. do 1.pol. 14.stol.*, *PHS* 12, 1966, 27 n.; J.Klabouch, *Die Lehre von der subsidiären Gültigkeit des gemeinen Rechtes in der juridischen Literatur der böhmischen Länder im XVII und XVIII Jahrhundert*, *Symbolae R. Taubenschlag 2*, Varsovie-Vratislaviae 1957, 329 n.
- 26 Na porovnanie len niekoľko príkladov: J.Burian, *Gaius Iulius Caesar*, Praha 1963, p.199; ten istý, *Zánik antiky*, Praha 1972, p.114; J.Češka, *Nenávist Římanů ke královádě a její příčiny*, *Sb. prací fil.fak.Brněnské univ. (SFFB)*

C 3, 1956, 5 n., ten istý, Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu, Praha-Brno 1959, p.132; A.Hartmann, Osoba císaře v právnícké terminologii kodexu Theodosiova, SFFB E 18-19, 1973, 247 n.; ten istý, Senát v Theodosiově kodexu, Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský, Brno 1975, 117 n.; R.Hošek, K jednomu zákonu z konce starověku (CTh XIV 10,4), SFFB C 3, 1956, 150 n.; P.Kuklica, Die politische Tätigkeit des M.Caelius Rufus, Graecolat. et orient. 2, 1970, 53 n.; J.Nováková-J.Pečírka, Antika v dokumentech II, Řím, Praha 1961, p.653; P.Oliva, Pannonie a počátky krize římského impéria, Praha 1959, p.357; J.Pečírka, Theorie buržoasních historiků o pádu říše římské, LF 76, 1953, 88 n.; ten istý, Ciceronova theorie a praxe správy provincií, Studia Salač, 40 n.; L.Varol, O t.ř. rodových tribuích, LF 72, 1948, 152 n.; ten istý, Konsulát a diktatura, LF 73, 1949, 8 n.; L.Vidman, Ein neuer "praefectus annonae" von Ostia, Studi Volterra 1, Milano 1971, 207 n.

- 27 Porov. napr. v Taliansku "Storia di diritto romano" (A.Guarino, De Martino a i.), alebo v NSR "Römische Rechtsgeschichte" (F.Schwarz, G.Dulkeit, W.Kunkel, M.Kasser a i.).
- 28 Zo starších romanistov len Sommer sčasti spracoval niektoré otázky verejného práva dotýkajúce sa práva súkromného. Porov. O.Sommer, Prameny súkromného práva římského, Praha 1932, p.189, podobne pozri aj L.Heyrovský a V.Budil (spolu šesť prác). Z novších len M.Bartošek, Le classi sociali nella Roma antica, Études offertes a Jean Macqueron, Aix-en-Provence 1970, 43 n., ten istý hlavne, Verrinae. Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva, Praha 1977, p.234, ako aj T.Lehocká, Historická interpretácia niektorých rímskych zákonov, Právnícké štúdie 1, 1953, 129 n.
- 29 Pozri K.Svoboda, Bibliografie českých a slovenských prací

o antice za léta 1901-1950, Praha 1961, p.139 a L.Vidman, Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu, vychádza pravidelne za roky 1951 až dodnes.

- 30 Porov. K.Rebro, Das geistige Erbe des römischen Rechts und die sozialistische Gesellschaft, ANRW, Teil 3, Spätantike und Nachleben, Rubrik "Recht", hrsg.v.H.Temporini, Berlin-New York, 1978 (tak podľa plánu). Zo staršej literatúry je k dispozícii iba M.Boháček, Les ouvrages modernes tchéques sur le droit romain, Przewodnik Historyczno-Prawny 1, Lwów 1930,376 n. a z novšej K.Rebro, Diritto romano in Cecoslovacchia, Index 3, Napoli 1972, 15 n. a P.Blaho, Štát a právo antického Ríma. Bibliografia československých štúdií za roky 1945-1975, PHS 20, 1977 (supplementum v PHS 21, 1978) a tam aj bližšie k ostatnej, tu neuvedenej romanistickej literatúre.
- 31 Podrobnejšie o základných cieľoch a úlohách romanistiky pozri M.Bartošek, cit. op. v pozn. 19, 78 n.

LATINA A DNEŠEK

Protože nesdílíme pesimismus některých filologů, pokud se týká budoucnosti latiny, rozhodli jsme se napomáhat živému vyučování tomuto jazyku publikováním latinsky zpracovaných "konverzačních témat" s připojenými slovníčky. Jako první tema jsme zvolili "Lidské tělo", a to proto, že latina je stále neodmyslitelná v některých vědách, jako je právě lékařství, a proto, že takto lze velmi dobře dokázat její aktuálnost.

S O M A T O L O G I A

Pars I.

Corpus humanum consistit in sceleto, quod ex 206 ossibus compositum atque carne et cute protectum est. Sceletum in sceletum axiale et sceletum appendiculare dividitur. Sceletum axiale 80 ossa continet et ex cranio, oolumna vertebrali, thorace (costis et sterno) compositum est. Sceletum appendiculare 126 ossa continet et constat ex membris et ossibus, quibus membra sustentur.

Partes principales sceleti sunt tres: caput, truncus, membra (extremitates, artus). Caput ex cranio, cerebro facieque compositum est. Ossa cranii possunt dividi in duas classes: in ossa conglobata, quibus cranium formatur, et in ossa conglobata, quibus facies formatur. Ossibus cranii includitur cavum cranii, in quo cerebrum, centrum systematis nervosi, depositum est et quod in partem anteriorem, mediam posterioremque dividitur. Ossibus faciei praecipue pars anterior cranii formatur.

Ossa cranii sunt 8 numero: 1 os occipitale, 1 os sphenoidale, 2 ossa temporalia, 2 ossa parietalia, 1 os frontale, 1 os ethmoidale. Ossa faciei sunt 14 numero: 2 maxillae, 2 ossa zygomatica (malaria), 1 mandibula, 2 ossa lacrimalia, 2 ossa nasalia, 2 conchae nasales inferiores, 1 vomer, 2 ossa palatina.

Ad ossa cranii os hyoideum et ossicula auditus adiungun-

tur. Os hyoideum, quo musculi colli nituntur, inter mandibulam et laryngem iacet. Ad ossa auditus 2 mallei, 2 incudes, 2 stapedes pertinent. Summatim capite 29 ossa continentur.

In capite distinguuntur partes sequentes: vertex (summa pars capitis), sinciput (pars facialis capitis), occiput (pars posterior capitis), facies (pars anterior capitis, quae a fronte ad mentum extenditur). In facie nostrae sententiae expressae sunt. Cum contenti sumus, arridemus et nostri oculi scintillant. Cum delectamur, ridemus, et cum tristes sumus, frontem contrahimus (supercilia constringimus). Partes faciei sunt sequentes: frons, tempora, supercilia, oculi, nasus, os genae, maxillae, mentum. Frons est pars capitis, quae inter supercilia et radices capillorum extenditur et quae temporibus limitata est. Tempora sunt duae regiones capitis inter oculum et aurem iacentes. In orbitis, id est in cavitatibus osseis, quae inter faciem et cranium inveniuntur, sunt collocati oculi. Partes anteriores oculorum obteguntur et proteguntur palpebris mobilibus, quae serie ciliorum praetextae sunt. Palpebrae demittuntur ante globos oculares et oculos contra lucem et corpora extranea defendunt. Homines, quorum oculi non bene prospiciunt, portant perspicilla, ut eorum visio corrigatur. Ii, qui nisi res prope admotas non cernunt, laborant myopia, sunt myopici. Ex contrario ii, qui res distantes bene contuentur, sed res admotas male cernunt, hypermetropia sive presbyopia laborant, id est senili videndi infirmitate affecti sunt. Ii, qui videre non possunt, caeci sunt. Luce splendida efficitur, ut nictemus. Oculos defigimus in re, qua detinemur, quia nobis iucunda est. Homines inquisitorii (inquisitivi) oculis defixis vultum alterius hominis intuentur. Lux penetrat in oculum per pupillam, id est per forum dilatabile, quod in media iride invenitur. Iris est membrana oculi, quae post corneam iacet et quae orificium (pupillam) in medio habet. Color oculorum pendet ex multitudine pigmenti, quae iride continetur. Quo plus pigmenti in iride exstat, eo obscuriores sunt oculi.

Inter frontem et os prominet nasus, qui sedes olfactus est. In naso dorsum, apex, alae (nares) distinguuntur. Nasus ad olfaciendum et respirandum inservit. Nonnulli homines habent nasum Romanum, alii brevem, obtusum aut resinum. In parte inferiore faciei invenitur os, quod labiis (labio superiore et inferiore) obtegatur. Apud nonnullos viros os mystace et barba occultatur.

Intra os dentes, lingua, palatum, gingivae inveniuntur. Dentes sunt organa ossea, quae in duabus maxillis et in mandibula infixae sunt et quae ad manducandum sunt. Cum edimus, primus mordemus cibum dentibus prioribus, id est caninis et incisivis, deinde cibum dentibus posterioribus (praemolaribus et molaribus) masticamus. In ore cibus linguā, organo gustus, gustatur, miscetur cum salivis et ad digestionem praeparatur. Postea devoratur (hauritur, deglutitur) et transit infra per fauces (iugulum) in stomachum, ubi succis gastricis digeritur. Lingua est organum mobile oris, quo motus ad manducandum et deglutendum cibos et ad articulandum voces necessarij explentur. Palatum est fornix osseus, mucosā vestitus, quo os desuper limitatum est. Gingiva est pars mucosae, quae invenitur in ore et quae operiuntur arcus alveolares, in quibus dentes implantati sunt.

In capite invenitur etiam organum auditus, aures. Quod organum est duplex et constituitur systemate cavitatum, quae in osse temporali collocatae sunt. Auribus (per ductum in auriculam desinentem) homo cum mundo extraneo communicatur. Homines, qui sunt surdastris, non comprehendunt ea, quae dicimus, si non clamamus, dum ii, quorum tympana destructa sunt, sunt surdi. Surdi nonnumquam etiam muti sunt.

Utrimque in facie, inter nasum, os auresque inveniuntur partes carnosae faciei, quae appellantur genae (buccae). Extenduntur ab oculis usque ad mentum. Mentum sub labio inferiore iacet.

In pelle (cute, integumento) capitis crescunt pili, qui capilli appellantur. Longi pili (cilia) tumentur etiam oculos.

Supra orbitas oculorum prominent supercilia, apud nonnullos homines spissa. Capilli peniculo detergentur et pectuntur. Possunt esse vario colore: pulli, flavi, nigri, fusci, aurei aut rutili. In aetate provecta canescunt et albescunt. At nonnulli viri calvi fiunt.

Caput ad truncum collo adiungitur. Truncus omnes partes corporis exceptis extremitatibus capiteque continet. Sceletum trunci formatur columnā vertebrali, costis, sterno. Columna vertebralis est structura columnaris vertebrarum, quae a cranio usque ad os coccygis extenditur. Est fulcrum corporis et capsula ossea flexibilis, in qua chorda spinalis invenitur. Costae sunt ossa angusta et curvata, ad columnam vertebralem adiuncta, quae in numero 12 extenduntur ex vertebrae thoracicae in utroque latere et quibus cavitas pectoris includitur et thorax formatur. Sternum est longum os planum, quod cum cartilaginibus primarum costarum et cum clavicula articulatur et quo pars media anterioris parietis thoracicae formatur. Columna vertebralis consistit in vertebrae (7 cervicalibus, 12 thoracicae, 5 lumbalibus, 1 osse sacro, 1 osse coccygis). Costis formatur superior pars trunci, quae thorax appellatur. Extenditur inter ultimam costam et radicem colli et continet pulmones et cor. Prior pars thoracis appellatur pectus.

Pulmones sunt duo organa respirationis, quae in cavitate thoracica inveniuntur et ope quorum sanguis ex atmosphaera oxygenium obtinet. Sanguis apportatur arteriis pulmonalibus in pulmones, ubi colligitur oxygenium et resolvitur carboxygenium in parietibus alveolorum. Ex pulmonibus revertitur sanguis ad cor viā venarum pulmonalium. Respiratio est igitur actio pulmonum, qua procedente organismus humanus ex atmosphaera assumit oxygenium et carbonem dioxidem (carboxygenium) eliminat.

Mammae aut glandulae mammae (mammales) sunt organa, quae apud feminas evolvuntur. Organa sunt ad lactationem infantum (lactare = nutrire proprio lacte, mammam dare). In centro mammae est parvum prominens tuber carnosum, quod appellatur pa-

pilla mammae aut mamilla.

Dorsum (tergum) est regio posterior trunci, quae a collo usque ad pelvem extenditur. Lumbi sunt partes inferiores dorsi, quae inter postremam costam et pelvem iacent. Latus est pars lateralis trunci inter costas et pelvem collocata. Distinguitur latus dextrum et sinistrum. Venter (abdomen) est pars prior trunci, quae inter thoracem et pelvem extenditur et qua stomachus cum parte inferiore oesophagi, intestina tenuia et crassa, iecur, vesica fellea, lien (splen), pancreas, renes, vesica urinaria continentur. Inguen est regio anterior et inferior abdominis, mollis et sensibilis locus, qui usque ad femur extenditur. Columna vertebralis est pars sceleti axialis, quae in vertebra consistit. Vertebra est unum ex ossibus columnae vertebralis. Columna vertebralis appellatur etiam spina dorsalis. Canalis vertebralis continet medullam spinalem cum eius tegumentis. Agitur de cavitate, quae foraminibus columnae vertebralis formatur.

In medio abdomine invenitur umbilicus (punctum depressum, cicatrix subrotunda, in qua alligatur funiculus umbilicalis fetus).

Basis trunci formatur cingulo osseo, ad quod extremitates inferiores adiunguntur et quod appellatur cingulum pelvicum aut pelvis. Pelvis est constituta ex duobus ossibus coxae et ex osse sacro et ex coccyge. Os coxae consistit in osse ilio, osse ischii, osse pubis.

Ad truncum sunt adiunctae quattuor extremitates, quae etiam membra appellantur. Sunt duo membra superiora et duo membra inferiora. In membro et superiore et inferiore distinguuntur duae partes: pars, qua membrum cum truncu coniungitur et quae cingulum appellatur, et pars, quae membrum liberum appellatur.

Cingulum membri superioris consistit in scapula et clavicula. Scapula est os planum, triangulare, cum quo superius membrum liberum in articulatione humero-scapulari (articulatione

humeri) coniuncta est. Scapula est etiam iunota cum clavicula, et quidem etiam per articulationem. Clavicula est os curvum, litterae "f" simile, quod cum sterno et scapula articulatur. Membrum superius liberum formatur ossibus sequentibus: humero, id est osse brachii, duobus ossibus antebrachii, pluribus ossibus manus. Armus est extremitas superior, quae a iunctione armi et trunci usque ad manum extenditur. Armus nonnumquam significat etiam partem membri superioris liberi, quae inter iunctionem armi et trunci et cubitum extenditur, id est significat idem atque brachium et distinguitur ab antebrachio.

Iunctio armi et trunci (Graece omos) est iunctio scapulae et claviculae et quidem ibi, ubi armus cum trunco coniungitur. Agitur igitur de illa parte trunci, quae in dorso limitatur scapulā.

Brachium est armus superior, qui ab articulatione humero-scapulari usque ad cubitum extenditur. Sceletum brachii formatur osse, quod humerus appellatur. Sub brachio invenitur in loco, ubi brachium ad truncum adiungitur, cavitas, quae axilla appellatur. Cubitus (cubitum) est articulatio, qua brachium cum antebrachio coniungitur. Antebrachium ex radio et ulna constat. Radius est os antebrachii, quod in latere pollicis collocatum est. Ulna est os antebrachii, quod in latere digiti minimi iacet et quod inter cubitum et carpum extenditur. Sceletum manūs 8 ossibus carpalibus, 5 ossibus metacarpalibus pluribusque ossibus digitorum formatur. Carpus est summa 8 ossium parvorum, quibus armus (antebrachium) cum manu iungitur. Metacarpus est summa 5 ossium, quae inter carpum et digitos iacent, id est ossium, quae a carpo ad phalanges extenduntur. Phalanx est segmentum osseum, quo sceletum digiti constituitur. Digitus est appendix mobilis, quo manus terminatur. In digitis phalanges et articulationes distinguuntur. Digniti manus sunt quinque et appellantur: pollex, index, medius, anularis, minimus. Pollex est digitus magnus, qui in manu invenitur. Prominentia carnossa, quae in fundamento pollicis invenitur, appellatur thenar.

Manus est segmentum terminale membri superioris (portio distalis armi), quod carpum, metacarpum digitosque continet (digitis terminatur). Pulsus est pars membri superioris, in qua manus cum antebrachio coniungitur. Palma est pars inferior, concava manus. Dorsum manūs est pars manus, quae palmae opposita est.

Articulatio manus est os relevatum iuncturae phalangeae, id est aspectus dorsalis iuncturae phalangeae, praesertim iuncturarum metacarpo-phalangearum in digitis flexis apparentium.

Membrum superius appellatur etiam extremitas thoracica.

Cingulum membri inferioris duobus ossibus pelvicis sive ossibus coxae et osse sacro et osse coccygis formatur. Os coxae consistit in osse ilio et osse ischii et osse pubis. Iunctione duorum ossium pubis oritur symphysis publica. Cingulum membri inferioris appellatur etiam cingulum pelvīnum (aut pelvīcum), quia eius ossibus pelvis maior et minor oritur. Quam ob rem etiam membrum inferius appellatur membrum pelvinum (aut extremitas pelvina). Pelvis maior inter scapulas ossium iliorum et supra symphysim publicam extenditur, pelvis minor osse sacro, osse coccygis, osse ischii, osse pubis limitata est. Membrum inferius liberum cum cingulo pelvico in articulatione coxae coniunctum est. Quae articulatio est validissima articulatio corporis humani. Membrum inferius liberum femore et duobus ossibus cruris et sceleto pedis formatur. Femur est maximum os in corpore. Crus ex tibia et fibula constat. Extenditur a genu usque ad pedem (ad talum). Tibia est firmiter ex duobus ossibus cruris et in latere hallucis iacet. Fibula est os cruris, quod modo parallelo iuxta tibiam et in latere digiti extenditur. Femore et ossibus cruralibus et patella articulatio genus formatur. Genu est pars membri inferioris, in qua crus cum femore articulatur. Patella est os planum formae subrotundae, quod in parte anteriore genūs collocatum est. Sura est posterior pars muscosa cruris. Sceletum pedis ex 7 ossibus

tarsalibus et 5 ossibus metatarsalibus et ossibus digitorum compositum est. Pes est pars terminalis membri inferioris. Tarsus est pars posterior sceleti pedis, quod inter crurem et metatarsum collocata est et ex 7 ossibus composita est, quae enumerari possunt: talus (astragalus), calcaneus, os naviculare, os cuboideum, os cuneiforme mediale, os cuneiforme intermedium, os cuneiforme laterale. Metatarsus est summa 5 ossium, quae inter tarsum et primos phalanges digitorum extenduntur. Planta est pars pedis, quae in terra ponitur. Dorsum pedis est pars pedis, quae plantae opposita est. Calx est pars posterior plantae. Malleolus est pars eminens ossis, quae in articulatione supra plantam pedis invenitur. Primus et maximus digitus ex 5 digitis pedis appellatur hallux.

Vocabularium

articulatio, onis, f. - kloub
 calcaneus, i, m. nebo calcaneum, i, n. - kost patní
 carpus, i, m. - zápěstí
 cingulum, i, n. - pletenec
 clavicula, ae, f. - klíční kost
 concha, ae, f. nasalis - skořepa nosní
 cornea, ae, f. - rohovka
 dens, tis, m. caninus - špičák
 incisivus - řezák
 molaris - zub třenový
 praemolaris - stolička
 fibula, ae, f. - kost lýtková
 gingiva, ae, f. - dásěň
 hallux, ucis nebo hallex, icis, m. - palec u nohy
 hypermetropia, ae, f. - krátkozrakost
 malleolus, i, m. - kotník
 maxilla, ae, f. - horní čelist
 mandibula, ae, f. - spodní čelist
 medulla, ae, f. spinalis - mícha

metacarpus, i, m. - záprstí
 mucosa, ae, f. - sliznice
 myopia, ae, f. = hypermetropia
 occiput, itis, n. - týl
 oesophagus, i, m. - jícen
 orbita, ae, f. - očnice, oční důlek
 os, sis, n. - kost o. carpale - zápěstní
 coccygis - kostrč
 cuboideum - kryhlová, kubická
 cuneiforme mediale - klínovitá střední
 intermedium - klín. interme-
 diální
 laterale - klín. postranní
 ethmoidale - čichová
 hyoideum - jazyka
 ilium - kyčelní
 ischii - sedačí
 metacarpale - záprstní
 naviculare - ložkovitá
 occipitale - týlní
 palatinum - patrová
 parietale - temenní
 pubis - stydká
 sacrum - křížová
 sphenoidale - klínová
 zygomaticum=malare - jařmová, lícní
 patella, ae, f. - česčka
 phalanx, gis, f. - článěk prstu
 radius, i, m. - kost vřetenní
 saliva, ae, f. - slina
 scapula, ae, f. - lopatka
 sinciput, itis, n. - obličejová část hlavy
 stapes, edis, m. - třmínek
 sternum, i, n. - hrudní kost
 symphysis, is, f. pubis - spona stydká

thenar, ris, n. - palcový val
vomer, eris, m. - rádló, kost radličná

DE ORGANISMO HUMANO

Organismus humanus est compositus ex cellulis, id est ex simplicissimis partibus corporis. Cellulae sunt unitates fundamentales vivi organismi. Divisione cellularum viva materia organismi accrescit. Divisione repetita cellularum, quae unius formae et functionis sunt et quae a semet non discedunt, oritur tela. Distinguuntur sequentes telae fundamentales:

- 1) Tela tegmentalis et epithelialis. Tela tegmentali tegitur spatium liberum corporis humani, tela epithiali cavitates organorum interiorum expleantur.
- 2) Tela connectiva, id est tela fibrosa aut cartilaginea aut ossea. Agitur de tela, quae non solum cellulis, sed etiam materia intercellulari formatur.
- 3) Tela muscularis. Formatur ex cellulis aut fibris, quae contrahi possunt. Unitas musculorum levium, non striatorum, quibus parietes viscerum humanorum formantur, est cellula musculorum levium. Unitas fundamentalis musculorum striatorum est fibra muscularis. Musculi striati inveniuntur in omnibus musculis sceleti, etiam in lingua, pharynge, portione superiore oesophagi. Species singularis musculi striati est musculus cardialis.
- 4) Tela nervosa. Formatur reti cellularum, mutue coniunctorum, quae neura appellantur. Neuron est igitur cellula nervi, unitas structuralis et functionalis systematis nervosi. In tela nervosa iuxta neura occurrunt cellulae adiuvantes, quae appellantur neurogliae.

Variae telae sunt inter se mutue coniunctae, quod ad structuram anatomicam et functionem attinet. Ex aliquot telis, quae certam functionem peragunt et summam formant, organum

oritur. Organis conglobatis, quae functionibus coniuncta sunt, systema constituitur.

In organismo humano distinguuntur sequentia systemata organorum:

- 1) Systema motorium, quod in systema motorium activum et passivum dividitur. Systemate motorio passivo systema sceleticum (sceletale) et systema articulationum et systema ligamentorum continentur. Ad systema motorium activum pertinet systema musculorum (musculare).
- 2) Systema digestorium, quod etiam apparatus digestorius appellatur.
- 3) Systema circulatorium, quod etiam systema vasculare appellatur et quod in systema cardiovasculare et in systema lymphaticum dividitur.
- 4) Systema haematopoeticum, ad quod pertinent telae et organa corporis, in quibus sanguis formatur (medulla ossium, lien, tela lymphatica).
- 5) Systema respiratorium, ad quod organa respirationis pertinent.
- 6) Systema urogenitale, quod in systema urinarium et genitale (reproductivum) dividitur. (Systema urogenitale=apparatus urogenitalis).
- 7) Systema integumentarium, ad quod integumentum et eius organa derivativa, id est organa cutanea accessoria (orines, hirci, ungues, glandulae sudoriferae/=sudoriparae/, glandulae sebaceae) attinent.
- 8) Systema endocrinicum, ad quod glandulae ductu carentes (=glandulae secretionis internae) pertinent.
- 9) Systema nervosum (=systema nervorum), quo actiones et reactiones corporis et eius organorum regulantur et coordinantur.
- 10) Systema organorum sensorium (=apparatus sensorius), ad quod organa sensuum pertinent.

Vocabularium

Glandula, ae, f. sebacea	- žláza mazová
medulla, ae, f. ossium	- morek, dřevě kostní
musculus, i, m. levis	- sval hladký
	striatus - příčně pruhovaný
neuroglia, ae, f.	- podpůrná tkáň nervstva
systema, atis, n. cardiovasculare	- soustava srdeční a cévní
haematopoeticum	krvetvorná
integumentarium	kožní
lymphaticum	mízní
vasculare (casorum)	cévní
tela, ae, f. connectiva	- tkáň spojivková
cartilaginea	chrupavčitá
fibrosa	vazivová
epithelialis	epitelová, výstelková
tgmentalis	krycí

1) S y s t e m a m o t o r i u m

Systema motorium (=locomotorium) est systema organorum, quibus efficitur, ut corpus humanum moveri possit. Systema motorium in systema activum et passivum (apparatum motorium activum et passivum) dividitur. Ad systema motorium passivum pertinent tria systemata: systema ossium (=systema osseum=systema sceletale=systema sceleticum=systema sceletricum), systema articulationum, systema ligamentorum. Systema motorium activum systemate musculari (=systemate musculorum) formatur.

Scientia, quae in studio systematis ossei versatur, osteologia appellatur. Structura ossea corporis humani ex 206 ossibus composita est. Agitur de contignatione ossea, quae sceletum (sceletus) appellatur et qua omnes partes molles nituntur et quae est fulcrum totius corporis, quia ex organis duris composita est. Longa ossa sceleti in motione corporis ut vectes funguntur.

Soeletum formatur tela ossea, cartilaginea, fibrosa. Singula ossa ope articulationum moveri possunt. Amplitudo motionis datur forma iuncturae, quae inter ossa singula exstat, modo, quo inter se coniuncta sunt. Iunctura potest esse firma aut parum mobilis aut admodum mobilis. In iunctione firma re vera motio qualiscumque inter ossa singula fieri non potest. Talis iunctura habet saepissime formam suturae, id est margines alterius ossis suis processibus in processus alterius ossis incidunt. Suturis coniunguntur ossa calvariae (fornicis cranii). Firma potest esse iunctio ossium etiam tunc, cum ossa inter se non contingunt directo, sed inter ea existit cartilago. Ut exemplum talis iuncturae potest commemorari iunctura inter ossa pubis apparens, quae appellatur symphysis pubica. Attamen plerumque cartilago permittit, ut ossa coniuncta paulum moveantur. Exemplum talis iuncturae est iunctura vertebrarum discis intervertebralis peracta. Disci intervertebrales, qui inter vertebrae inveniuntur, in flexione columnae vertebralis comprimuntur. Sic fieri potest, ut columna vertebralis moveatur. Iunctura cartilaginea apparet praesertim in iis locis, ubi tractus cum pressura alternant.

Si ossa inter se solum contingunt, agitur de iunctura articulari, id est de articulatione (articulo). Ossa, quae sunt participia formandi articulationem, capsula articulari inter se coniuncta sunt. Firma capsula etiam ligamentis confirmata est. Ligamentum est stria firmae fibrosae telae connectivae, qua terminationes ossium connectuntur (coniunguntur), ut motio membrorum facilius reddatur. Ligamentis articulationes supportantur et confirmantur. In angusta vicinia articulationum iacent (aut cum articulationibus nonnumquam etiam directo communicant) bursae synoviales, id est sacci, quibus continetur fluidum synoviale. Fluidum synoviale aut synovia est liquor clarus et lubricus et viscosus (deriv. a Gr. syn et Lat. ovum), qui in articulationibus producitur. (Bursae synoviales inveniuntur in rimis telae connectivae inter musculos,

tendones, ligamenta, ossa. Synovia continetur membranis synovialibus). In una quaque articulatione distinguuntur etiam planities contiguæ articulares, quæ facies articulares appellantur. Quæ planities osseæ mutue adaptantur. Una ex iis plerumque format foveam, in quam caput articulare convexum incidit. Inter singulas planities contiguas articulationis hiat angusta rima, quæ cavum articulare appellatur et quæ synovia expleta est. Intra articulationes, ubi planities contiguæ incongruentes sunt, id est sua forma omnino non altera alteri correspondent, inveniuntur disci et menisci articulares. Discis articularibus (e.gr. in articulatione maxillari) dividitur cavum articulare in duo cava omnino separata, meniscis articularibus (e.gr. in articulatione genus) autem cavum articulare solum imperfecte dividitur. Discis et meniscis vehementes impulsus tamquam repulsoribus leviores fiunt, et incongruentia planitium articularium exaequatur et efficitur, ut simul duæ motiones peragi possint. Studium articulationum appellatur arthrologia.

Motio articulationis efficitur contractione musculorum, id est organorum, quæ summa cellularum et fibrarum formatur. Musculi in musculos leves (viscerales), striatos, cardiales dividuntur. Contractilitas musculorum est facultas musculorum, quæ consistit in ea re, quod musculi ad stimulum contractione respondent. Scientia, quæ in musculis examinandis versatur, appellatur myologia.

Secundum partes corporis, in quibus musculi funguntur, distinguuntur musculi capitis, colli, thoracis, abdominis, membri superioris, membri inferioris. Cum ossibus aut cum alio loco adhaesionis coniunguntur musculi tendonibus, id est telis fibrosis connectivis. Circa tendones evolvuntur vaginae synoviales, et quidem in canalibus osteofibrosis, quos permeant. Agitur de tubis, quæ duplicibus stratis praediti sunt. Spatium, quod inter duo strata exstat, fluido synoviali occupatur. Vagina synovialis est tubus (aut bursa tubo similis), quo tendo includitur. Consistit in interno strato viscerali, quod tendoni adhaeret, et in externo strato parietali. Quæ strata sunt separata spatio,

quod fluido synoviali separatur. Vagina synovialis invenitur praesertim in manibus et pedibus, ubi tendones canalibus osteo-fibrosis limitantur aut superficies osseas permeant. Fluido synoviali frictio, quae inter tendones et ossa fit, reducitur.

Vocabularium

bursa, ae, f. synovialis - vacek tihovy (synovialnı)
 calvaria, ae, f. - lebecnı klenba, strop lebecnı dutiny
 capsula, ae, f. articularis - kloubnı pouzdro
 cartilago, inis, f. - chrupavka
 cavum, i, n. - dutina kloubnı
 discus, i, m. articularis - chrupavcita plotenka kloubnı
 intervertebralis - plotenka meziobratlova
 facies, ei, f. articularis - (stycna) ploška kloubnı
 ligamentum, i, n. - vaz, vazivo
 membrana, ae, f. synovialis - synovialnı vystelka kloubu
 meniscus, i, m. - kloubnı plotenka
 stratum, i, n. parietale - vrstva nastenna
 viscerale utrobnı
 sutura, ae, f. - řev
 synovia, ae, f. = fluidum synoviale - mok, maz kloubnı
 tendo, inis, m. - řlacha
 vagina, ae, f. synovialis - pochva synovialnı

2) S y s t e m a d i g e s t o r i u m

Systema digestorium partes insignes nutrimenti recipiendi agit: in organis huius systematis nutrimentum recipitur (ingestio), praeparatur ad absorptionem (digestio), absorbuntur ea, quae digesta sunt (absorptio), eliminantur residua processus digestorii.

Systema digestorium est compositum ex tractu alimentario et ex organis accessoriis, quae extra et intra tractum alimentarium iacent. Ad tractum alimentarium pertinent organa tubula-

ria: os, pharynx, oesophagus, stomachus, intestinum tenue, intestinum crassum, rectum, canalis analis. Os est cavitas, quae in parte inferiori faciei collocata est. Cavum oris est prima sectio canalis alimentarii. Cuius spatium est limitatum extrinsecus labiis et buccis, a cavo nasi est divisum palato duro et palato molli. Palatum est structura ossea horizontalis, qua os et cavum nasi separatur. Est quoddam tectum oris. Vestitur mucosā, id est membranā epithelio munitā. Mucosā totum cavum oris obtegitur. In palato sensus gustatorius sedet. Pars frontalis palati appellatur palatum durum, pars posterior, quae est mollis et muscularis, appellatur palatum molle aut velum palatinum. Ex margine libera palati mollis pendet supra radicem linguae structura muscularis, quae appellatur uvula. Uvula est appendix conica, quae in parte media palati mollis collocata est et qua os a pharynge separatur.

In fundo cavi oralis lingua invenitur. Lingua est organum musculare, libere mobile, quod est sedes receptoriorum gustatoriorum (caliculatorum gustatoriorum). Agit partes non solum gustandi, sed etiam masticandi, deglutiendi, loquendi. Superficies linguae obtegitur membranā mucosā.

Dorsaliter cavum oris limitatum est radice linguae et arcibus palatinis, inter quos tonsillae palatinae depositae sunt. Tonsillae palatinae sunt glandulae, quae formam amygdalarum habent et quae ex tela lymphatica et epitheliali compositae sunt. In tela lymphatica tonsillarum germina infectiosa excipiuntur.

In cavo oris etiam dentes inveniuntur. Dentes sunt durae structurae conicae calcificatae, quae in duabus maxillis (superioribus) et in una mandibula (maxilla inferiore) iacent et quae ad nutrimentum masticandum et digerendum magni momenti sunt. Dentes sunt etiam organa loquendi. In quoque dente corona, collum, radix distinguitur. Intra dentem exstat cavum dentis, quo pulpa continetur. Propria materia dentis est dentinum. In radice dentinum cemento tectum est. Corona enamelum obtegitur. Enamelum est materia firmissima corporis. Dentes in

osseis alveolis duarum maxillarum (supramaxillarum aut maxillarum superiorum) et unius mandibulae (inframaxillae aut maxillae inferioris) depositi sunt. Colla dentium teguntur gingiva. In cavo oris extenditur portio carnosae, quae bucca aut gena appellatur et quae processus mastoidei etiam participans est.

Pharynx est ductus musculosus membranosus, qui retro in fossa nasali et in ore positus est et qui transitum et alimentorum et aeris respirati permittit. Oesophagus est pars tubi digestorii, quae formam canalis habet et quae a pharynge incipit et stomacho terminatur.

Stomachus est organum apparatus digestorii, quod formam sacci habet et quod inter oesophagum et intestinum invenitur.

Intestinum est pars apparatus digestorii, quae formam tubi habet et quae a stomacho ad aperturam analem extenditur. Distinguitur intestinum tenue et crassum.

Intestinum tenue continet tria segmenta - duodenum, ieiunum, quod a duodeno ad ileum extenditur, ileum, quod inter ieiunum et intestinum caecum (primam partem intestini crassi) extenditur.

Intestinum crassum ab ileo ad anum extenditur et ex intestino caeco (appendice vermiformi praedito), colone, recto constat.

Colon est pars intestini crassi, quod ab intestino caeco usque ad rectum extenditur et dividitur in quinque partes: colon ascendens, colon transversum, colon descendens, colon sigmoideum, colon rectum.

Canalis analis est pars terminalis recti, quod ano aperitur.

Appendix vermiformis est processus vermiformis intestini caeci.

Appendicitis est inflammatio acuta aut chronica appendicis vermiformis.

Inter organa accessoria systematis digestorii numerantur ea, quae ex tubo digestorio (=canali alimentario) evolvuntur,

sed quae extra tubum inveniuntur et cum tubo per ductus communicationem habent. Cuius categoriae organa maiora sunt sequentia: glandulae salivares, iecur cum vesica fellea, pancreas.

Glandulae salivares sunt glandulae, quibus saliva secernitur, id est glandula parotis, glandula sublingualis, glandula submaxillaris. Iecur est maxima glandula corporis, quae in cavitate abdominali sub diaphragmate a dextra iacet. Agit partes magni momenti, inter quas est secretio bilis.

Vesica fellea (vesica biliaris) est vesica, in qua bilis recolligitur. Bilis est liquor, qui ex iecore secernitur.

Pancreas est glandula, qua secernitur hormonum "insulinum" et succus pancreaticus. Iacet iuxta duodenum. Pancreas est glandula, quae peragit secretionem et externam et internam. Substantia, quae secretionem externa producta est, sc. fluidum pancreaticum aut succus pancreaticus, transit in duodenum via ductus pancreatici et continet tria enzima (fermenta) digestoria: trypsinum, quo proteinum digeritur, lipasis, qua adeps digeritur, diastasis, qua carbohydratum digeritur. Secretione interna producitur hormonum insulinum et quidem in insulis Langerhansi, et transit directo in circulationem sanguinis. Si productio insulini deficit, oritur diabetes mellitus.

Studium systematis digestorii (aut digestivi) pariter atque studium systematis respiratorii, de quo infra disputabitur, ad splanchnologiam pertinet. Splanchnologia est autem studium, quod in visceribus corporis versatur. Viscera sunt organa interiora cavitatis cranialis, thoracicae, abdominalis, pelvicae. In trunco extenduntur tres cavitates (cava): cavitas thoracica (thoracis), cavitas abdominalis (abdominis), cavitas pelvica (pelvis). Cavitas thoracica inter collum et diaphragma respiratorium collocata est. Cavitas pelvica ossibus cinguli pelvini formatur et in pelvem maiorem et minorem dividitur. Diaphragma est partitio musculo-membranosa, quae inter cavitatem abdominalem et thoracicam invenitur et qua cavitas abdominalis et thoracica separatur.

Systema cardiovasculare est summa organorum, quibus efficitur, ut sanguis in corpore circumire possit. Consistit in corde, vasis sanguineis (arteriis, venis, vasis capillariis).

Cor est organum musculare cavum, quod in cavitate thoracica media (aliquantulum sinistrorsum) collocatum est. Cor est centrum et quidam motor systematis (apparatus) circulatorii, quo circulatio sanguinis sustinetur. Divisum est saepto in duo dimidia. Unum quodque dimidium consistit in duabus cameris, quae valvis separatae sunt. Camera superior appellatur atrium, camera inferior appellatur ventriculus. Exstat igitur atrium sinistrum et dextrum, ventriculus sinister et dexter. Inter atria et ventriculos inveniuntur valvae atrioventriculares. Dextra valva appellatur valva tricuspidalis, valva sinistra appellatur bicuspidalis aut mitralis. (Loco valvae potest dici etiam demin. valvula).

Ex actione cordis circuitus sanguinis pendet. Ut comprehendatur actio cordis, animo concipiendum est cor ut antlia muscularis potens, quae in pectore collocata est et qua sanguis circa systema circulatorium agitur.

Ut intellegatur modus, quo cor laborat, debemus esse nobis consciis eius rei, quod corde sanguis per duos circuitus differentes exprimitur et agitur. Primus circuitus est systema vasorum sanguineorum, quo efficitur, ut sanguis telis corporis procuretur et cordi reddatur. Secundus circuitus est minor laqueus, quo sanguis usu consumptus in pulmones transportatur, ut oxygenio imbuatur, priusquam ad cor revertatur.

Ut sanguis circa circuitus commemoratos mitti possit, cor duabus cameris muscularibus - duobus atriis et duobus ventriculis praeditum est. Atrium dextrum et sinistrum sunt re vera camerae recipientes, in quas sanguis revertitur. Sanguis ex telis fluit in dextrum atrium, dum sanguis ex pulmonibus in sinistrum atrium fluit.

Nulla connectio exstat inter dextrum dimidium (latus) et sinistrum dimidium (latus) cordis, utraeque partes saepto divisae sunt. Sed unum quodque atrium coniunctum est directo cum

ventriculo, qui infra atrium invenitur. Ventriculi sunt camerae, quarum propositum est sanguinem (tamquam antlia) exprimere. Sanguis ex dextro ventriculo exprimitur et agitur per arteriam pulmonalem in pulmones, dum sanguis ex sinistro ventriculo fluit in aortam (principalem arteriam corporis), per quam in telas corporis distribuitur.

Sanguis igitur in corpore modo sequenti circumit: revertitur ex telis, intrat per venam cavam superiorem et per venam cavam inferiorem in dextrum atrium et deinde in dextrum ventriculum fluit. Ex dextro ventriculo exprimitur (tamquam antlia) et agitur per arteriam pulmonalem in circuitum pulmonalem, ubi recenti copia oxygenii imbuitur. Sanguis oxygenio imbutus ex pulmonibus revertitur et intrat in sinistrum atrium, deinde fluit in sinistrum ventriculum, ex quo exprimitur (tamquam antlia) et agitur in aortam (principalem arteriam corporis), qua circa telas corporis totius distribuitur. Inter cameras cordis et in punctis, ubi sanguis reliquit cor, inveniuntur valvae.

Primus sive magnus circuitus sanguinis sive circuitus corporalis initium capit in sinistro ventriculo per aortam, quae gradatim ramificatur in arterias minores (tenuiores) et minores (tenuiores) et in arteriolas, quae in telis dilabuntur in rete dives vasorum capillarium. Ex vasis capillariis gradatim coniunctione oriuntur venulae parvae, deinde firmiores, post trunci venosi, quibus sanguis venosus in atrium dextrum cordis ducitur. Primus circuitus habet ramum centrifugientem, qui lecto arteriarum repraesentatur, et rete vasorum capillarium, quo efficitur, ut permutatio materiarum fiat, et ramum centripotentem venarum, quo procuratur, ut sanguis usus consumptus retro in cor revertatur.

Secundus sive parvus circuitus sanguinis sive circuitus pulmonalis est multo brevior. Ramus centrifugiens est arteria pulmonalis, quae ex dextro ventriculo exit. Sub arcu aortae dividitur in ramum dextrum et sinistrum, qui intrant in pulmo-

nem correspondentem, ubi gradatim ramificantur in rete vasorum capillarium, quo alveolo pulmonales circumdantur. Qua sanguis oxygenio imbuatur et carboxygenium in aerem expiratum eliminatur. Ramus centripetens formatur quattuor venis pulmonalibus, quibus sanguis oxygenio imbutus in sinistrum atrium ducitur.

In primum sive magnum circuitum insertus est sanguinis circuitus portalis. Initium capit ex retibus vasorum capillarium pertinentibus ad organa haud gemina, quae in cavo abdominali inveniuntur et ubi nutrimenta absorbentur. Sanguis nutrimentis ditatus colligitur in affluentias venae portalis, cuius truncus intrat in iecur et in hoc organo gradatim ramificatur. Vasis capillariis penetrantur lobuli hepatici et ab iis cellulae hepaticae materias absorptas recipiunt. Ex iecore sanguis per venas hepaticas in venam cavam inferiorem defluit.

In circuitu perpetuo solum pars ex tota multitudine sanguinis invenitur. Residuum est collocatum in receptaculis sanguinis, unde elavatur necessitate aucta (labore corporis procedente, ammissione sanguinis facta et sim.). Maximum receptaculum est iecur, quo sanguis retineri potest (tres partes litri), deinde splen, quo etiam sanguis concipi potest, et plexus vasculares subcutanei, ubi item sanguis agglomerari potest (circa dimidium litri).

Vas est tubus, ductus aut canalis, in quo fluida corporis transportantur, id est aut sanguis aut lympa.

Vas sanguineum est tubus, ductus aut canalis membranosus elasticus, in quo sanguis in corpore transportatur.

Arteria est vas sanguineum, in quo sanguis a corde in varias partes (telas) corporis fluit.

Vena est vas sanguineum, in quo sanguis a peripheria ad cor fluit. Vasa capillaria sunt subtilissima vasa sanguinea, quibus minimae arteriae et minimae venae (venulae) connectuntur. Quibus efficitur, ut sanguis inter telas corporis circumferri possit.

Systema lymphaticum est systema vasculare, quod ad circulationem lymphae attinet. Constat ex vasis lymphaticis et duc-

tibus lymphaticis et ex organis lymphaticis (nodis lymphaticis, tonsillis, liene). Vas lymphaticum est vas, in quo lymphæ circulantur (circumit).

Lymphæ est fluidum alcalicum corporale, transparens, colore carens, clarum, solum in vasis intestinalibus aliquantulum lacteum, quia adipem absorptos continet. Lymphæ a sanguine differt ea re, quod in ea corpuscula rubra (erythrocyti) absunt et quod in ea proteina in minore numero exstant. Continet proteina, sales, substantias organicas (uream, creatinum, adipem neutrales, glycosum), aquam, lymphocytos. Lymphocytus sunt cellulae, quae in nodis et aliis organis lymphaticis formantur. Lymphæ in vasis lymphaticis et in spatiis interstitialibus telarum corporalium circulantur. Oritur ex plasmate sanguineo et quidem eo modo, quod plasma penetrat vasa capillaria via manationis (infiltrationis). Multitudo histolymphæ (lymphæ telarum) pendet ex permeabilitate vasorum capillarum, ex tensione sanguinis, ex pressura osmotica, ex multitudine sanguinis, quo organum penetratum est. Augetur vi caloris, inopia oxygenii, effectu materialiarum nonnullarum, praesertim histamini, quo vasa sanguinea dilatantur.

Histolymphæ supervacanea ex telis systemate vasorum lymphaticorum retro in sanguinem deducitur. Ex ductu lymphatico thoracico sinistro et dextro, ubi lymphæ concentratur, affluit in sanguinem venosum in proximitate venae cavæ superioris. Effluens ex quacumque regione corporis ad ductus lymphaticos filtratur in nodis lymphaticis, id est liberatur materiis nocentibus, praesertim bacteriis. Motio lymphæ praesertim actione musculorum retinetur. Si in loco quodam demissa aut retenta est, lymphoedema apparet. Decursus lymphæ frictione accelerari potest.

Ex iis, quae supra dicta sunt, effluit conclusio, quod systema lymphaticum magnopere ad metabolismum, id est permutationem materialiarum corporalium valet.

Ad systema vasculare lymphaticum etiam tonsillae et lien (splen) pertinent. Tonsillae sunt massae telae lymphaticae,

cyti producuntur.

5) S y s t e m a r e s p i r a t o r i u m

Ad systema respiratorium pertinent organa, quae re vera viae aeris (respirationis) sunt: cavitates nasales, cavitas oralis, pharynx, larynx, trachea, pulmones cum bronchis, bronchiolis, ductibus alveolaribus alveolisque. Aer in corpus per cavitatem nasi aut per cavitatem oralem intrat. Respiratio, quae per nasum fit, est salubrior quam respiratio, quae per os fit, quia in cavo nasi aer calefit et vaporibus aquae satiatur. Ex cavo nasi aer in pharyngem et deinde in laryngem pervenit. Larynx formatur summa cartilaginum, ex quibus maxima est cartilago thyreoidea. Pars superior cartilaginis thyreoideae appellatur prominentia laryngea, quae apud virum in collo fortiter prominet. Prominentia laryngea in lingua laicorum appellatur malum Adami aut nodus gutturis. In larynge aer penetrat rimam glottidis, quae inter ligamenta vocalia hiat. Vibratione ligamentorum vocalium, quae expiratione procedente fit, oritur vox. Ligamenta vocalia iacent in plicis vocalibus, id est in plicis marginalibus labiorum vocalium. Plicae vocales, in quibus vox producitur, appellantur etiam chordae vocales. (Labia vocalia sunt prominentiae parietum laryngearum).

E larynge aer in tracheam transit. Tracheae in duos bronchos ramificatur. In pulmonibus bronchi in bronchiolos dividuntur. Pulmones sunt duo organa spongiosa respiratoria, quibus cavum thoracium occupatur. Superficies pulmonum pleura pulmonali aut viscerali vestitur. Pleura est membrana fibrosa, serosa subtilis. Simili pleura totum cavum thoracis obtegitur (pleura parietali). Inter utramque pleuram hiat cavum pleurae, in quo clarus liquor viscosus invenitur. Propria permutatio gasorum (oxygenii et carboxygenii) in alveolis fit. Alveoli sunt cellae aereae pulmonum, id est parvae cavitates, in quibus permutationes inter sanguinem et aerem fiunt. Permutatio aeris alveolaris appellatur ventilatio pulmonum.

Explicatio terminorum specificorum:

Cavum nasi est (in systemate respiratorio) vestibulum viae aerae.

Cavum oris est via aerea auxiliaris.

Pharynx est segmentum ductus aeriferi musculosum et membranosum, quod inter cavum oris et cavum nasi et oesophagum extenditur.

Larynx est pars ductus (canalis) aeriferi, quae consistit in structura cartilaginosa et cavitate laryngea, quae epiglottide praedita est. Epiglottis est pars cartilaginea laryngis, qua apertura laryngis clauditur deglutitione procedente.

Trachea est pars apparatus respiratorii, quae formam tubi cylindrici habet. Invenitur inter laryngem et originem bronchorum et ante oesophagum. Constituitur serie anulorum cartilagineosorum.

Bronchus est canalis, qui initiat a bifurcatione tracheae et qui intrat in pulmones, ubi producit ramos, id est in canales semper minores (sc. in bronchiolos) ramificatur.

Bronchiolus est unus ex minoribus ramis bronchi.

Ductus alveolaris est ramus bronchioli respiratorii, qui in saccum alveolarem pulmonum ducit.

Saccus alveolaris est portio terminalis viae aerae, quae intra pulmones invenitur. Pariete sacci alveolaris continentur alveoli, cellae aerae capsulis similes. Unus quisque saccus alveolaris cum bronchiolo respiratorio coniunctus est ductu alveolari.

Vocabularium

alveolus, i, m. pulmonalis - sklípek plící

cartilago, inis, f. thyreoidea - chrupavka štítná

ductus, us, m. alveolaris - dučej, kanál, vývod alveolární

epiglottis, idis, f. - příklopka hrtanová

glottis, idis, f. - (ř. hlasivky) nejužší střední část hrtanového prostoru

ligamentum, i, n. vocale - vaz hlasivkový

pleura, ae, f. parietalis - pohrudnice
pulmonalis - poplicnice
plica, ae, f. vocalis - řasa hlasivková
prominentia, ae, f. laryngea - ohryzek, výčnělek hrtanový
rīma, ae, f. glottidis - štěrbina hlasivková
saccus, i, m. alveolaris - váček alveolární (sklípkový)
serosa, ae, f. - serosní blána, jednovrstevná výstelka
některých dutin tělních
trachea, ae, f. - průdušnice
ventilatio, onis, f. pulmonum - výměna vzduchu v plicích

J. Š p r i n c l - I. Z a c h o v á

CESTA PO ANATÓLII

V roce 1977 se v programu zahraničních zájezdů Čedoku objevil "patnáctidenní okružní zájezd Tureckem - Anatólie". Bohatý seznam míst, která bylo možno navštívit, a relativně přijatelná cena zlákaly nás tři - B.Zástěrovou, R.Dostálovou a mne. V pátek 24. června večer dopravilo letadlo celou naši skupinu do Burgasu, odkud nás ráno dovezl autobus k hraničnímu přechodu v Dereköy. Od bulharské celnice k turecké musíme jít pěšky i se všemi zavazadly. Sluníčko pořádně připaluje, i když vzduch je horsky chladivý. Čekáme dlouhé hodiny na turecký autokar. Provoz na celnici je velmi slabý. Konečně autokar přijíždí, je to pohodlný mercedes, bohužel bez air-condition. Měly jsme z toho trochu strach, ale nemyslím, že bychom tuto vymoženost cestou zvlášť postrádaly. Poznáváme řidiče, který nás poveze celou cestu; je to muž středních let, klidný a dokonale spolehlivý. Provází ho jeden z jeho synů, asi patnáctiletý, tichý příčinlivý chlapec, jehož zásluhou celý autobus každé ráno vždy znovu září čistotou. Poznáváme také tureckého průvodce Selima, asi třicetiletého mládence atletické postavy; má černé oči, černé kudrnaté vlasy a vousy, nezbytné džínsy a takřka nevyčerpateľnou zásobu informací, trpělivosti a dobré vůle. Jak se později dovídáme, vystudoval práva, potom studoval nějaký čas klasickou archeologii. Mluví velmi dobře anglicky, stejně jako naše česká průvodkyně Vendulka, která jeho výklady překládá. (Trochu to zdržovalo, ale díky této zdlouhavé metodě jsme vlastně měli dvojnásobný čas na prohlížení.)

Za bulharskými hranicemi se ráz krajiny brzy začíná měnit. Ubývá lesů i stromů, pohoří Strandža přechází do roviny s nekonečnými lány pšenice, slunečnice a kukuřice. Po dobré silnici, s jakými jsme se ostatně setkávali v Turecku všude, dosahujeme po pěti hodinách jízdy předměstí Istanbulu. Z této strany nevidíme ze slavného města nic. Najednou jsme u býva-

lých Theodosiových hradeb, kde končilo byzantské město v době svého největšího rozmachu a kde končí v malém hotelu i naše dnešní cesta. Je sobota večer a budeme v Istanbulu do pondělí do rána. Třicetšest hodin. Začíná boj s časem, přísné vybírání, bolestné odřikání, horečně intenzivní vstřebávání všeho, co sotva kdy uvidíme po druhé - krajiny, prostředí, nálady, detailů. Obecně lze říci, že ke koncepci zájezdu patřilo dávat přednost prohlídce lokalit před návštěvou muzeí. Neviděli jsme bohužel ani archeologické muzeum istanbulské, částečně i proto, že muzea mají v Turecku nepochopitelně krátkou návštěvní dobu, většinou pouze 10 - 12 a 14 - 17 hod.

Na Istanbulu mě nejvíc překvapilo, jak velké rozlohy byzantské město postupně dosáhlo. Milet caddesi (turecké c čti dž), to je Národní třída, táhnoucí se napříč od západu k východu, má s ulicemi, které na ni navazují, dobrých pět kilometrů. Řítí se po ní autobusy, nákladní i osobní automobily, taxíky a istanbulská specialita, tzv. dolmuše. Jsou to vlastně mikrobuses jezdící po pevné trase, jejíž hlavní zastávky vyvolává pomocník řidiče, kluk stojící v otevřených dvířkách. Chvilí nám trvalo, než jsme se naučily rozeznávat, co to vlastně křičí. V istanbulských ulicích se jezdí velmi rychle, lhostejno zda vlevo či vpravo, signalizační světla ani dopravní strážníky jsem nikde neviděla; kam se kdo vejde, tam se vtlačí a přitom každý troubí, houká, zvoní a křičí. Vyvolavači zvou do plných dolmuší, řidič se směje, vypráví, živě gestikuluje, občas podrží volant, pak najednou přibrzdí a prakticky ještě za jízdy vyklopí pár pasažérů a přibere další. Zdá se, že Turci jsou velcí milovníci aut, jezdí s vášnivým zalíbením; v muzeu Atatürk v Ankaře vystavili také jeho osobní auta.

Ve volném čase jsme si zamýšlely prohlédnout bývalý klášter Chóra, zvaný Kariye camii, ve kterém byly koncem 20. let tohoto století objeveny vzácné byzantské fresky ze začátku 14. století. Musely jsme jet tramvají od Beyazitovy mešity. Během cesty vypadla několikrát kladka a jednou do nás vrazilo zezadu nákladní auto. Turci si z toho všeho, jak je patrné,

nic nedělají. Jsou klidní, usměvaví, laskaví a nevtíraví, ale protože většinou hovoří jen turecky, nemohou cizinci moc poradit. Cestou zpátky jsme se marně pokoušely získat informaci, na které straně Galatského mostu je přístaviště lodí jezdících pravidelně přes Bospor. Nakonec jsme je našly. Je to u nádraží, kde končí evropská trať, po pravé straně mostu, díváte-li se k severu. Přejely jsme přes Bospor do Üsküdaru, přesedly na loď do Beşiktaşı (turecké š čti š) a tam počkaly na přípoj zpátky. Byla neděle večer, lidé se vraceli z výletů na pobřeží Bosporu, loď byla plná mládeže a rodin s dětmi. Parníky plní v Istanbulu částečně funkci hromadné městské dopravy. Jsou poměrně levné a rychlé, nepřeplněné, vzdušné a navíc se na nich prodávají drobné čísky horkého silného čaje, jaký se pije po celém Turecku a je asi nejlepším prostředkem k zahnání žízně.

Při společné prohlídce jsme ovšem viděli hippodrom se zbytky zděného i tzv. hadího sloupu a s obeliskem, chrám Boží moudrosti, za nímž stojí neobvykle velký byzantský chrám sv. Ireny, sultánův palác proměněný v bohaté muzeum a pohádkovou Modrou mešitu, u které se v sobotu večer konalo představení "světlo a zvuk": za zvuku hudby dopadají na budovu střídavě proudy různobarevného světla. Hudbu střídá mluvené slovo. Publikum sedí v improvizovaném hledišti uprostřed parčíku táhnoucího se mezi Modrou mešitou a chrámem Boží moudrosti. Působí to nesmírně exoticky, ale pozor, v Istanbulu je i koncem června večer velmi chladno; to nás nakonec zahrnalo do hotelu. Nenavštívili jsme bohužel bohatou moderní čtvrť Taxim, takže náš pohled na město je poněkud zkreslený. Přesto se mi zdá, že jsme svým způsobem toto město poznaly. Mám dojem, že je chudé; tam, kde končí sektor soukromého zájmu, začíná nedbalost, nečistota a nepořádek, jako ostatně v Turecku snad všude. Ale připadalo mi živé, bezprostřední a velkorysé.

V pondělí ráno jsme opustili Instabul po téže silnici, po níž jsme přijeli; zakrátko jsme však odbočili a podél pobřeží Marmarského moře směřovali k západu. Brzy za malebným

městečkem Tekirdağ, antickou Bisanthe, jsme vjeli do hornaté a lesnaté oblasti krásných borků, zahнули k jihu a prudkými serpentinami sjížděli na šíji poloostrova Gelibolu, někdejšího thráckého Chersonesu. Vlevo se modraly Dardanely, vpravo se třpytil protáhlý záliv a pod námi začaly ubíhat prvé kilometry úzkého pruhu země, o který se po dva a půl tisíce let stále znovu bojovalo. Přejíždíme polovyschlá koryta potoků - tady někde bylo přece u tzv. Kozích říček zničeno aténské loďstvo. Tady dál na jih v roce 1915 Mustafa Kemal s hrstkou vojáků hrdinně bránil přístup k Istanbulu. Toto tradiční bojiště světových dějin, jehož krutý význam zmizel teprve s rozvojem letectva, vyhlíží v letním slunci pokojně; terén je postupně stále hornatější, na stráních se zelenají nově vysázené stromky, v údolích se klikatí prašné cesty a celá krajina je dosti opuštěná.

Z vesnice zvané Eçeabat (turecké ç čti ě) přejíždí autokar na palubě trajektu půl hodiny přes Dardanely na asijský břeh do městečka Çanakkale. Prohlížíme si z dálky byzantskou tvrz ještě na evropském břehu, ohromný nápis na pobřežní skále věnovaný vojákům, kteří zde zahynuli při obraně Dardanel za první světové války, vzpomínáme na všechny slavné přemožitele průlivu. Potom začne autokar opět stoupat po serpentinách pobřežní pahorkatiny mezi borovými lesy a nato mírně sjíždět do rozlehlé roviny na severovýchodním rohu Malé Asie. Pak je na jedinou odbočka: Truva 6 km, malá vesnice a za ní nevelké parkoviště obklopené stánky s pohlednicemi a občerstvením. Jsme u Hisarliku. Je tiché slunné odpoledne, široko daleko žádný návštěvník a u vrátek oplocené lokality nás mlčky vítá velké dřevěné monstrum - rozhledna ve tvaru koně (všechny archeologické objekty v Turecku, které jsme navštívili, jsou pečlivě oploceny a kromě vstupu je třeba zaplatit i poměrně vysoký poplatek za fotografování). Projdeme pár kroků od vrátek kolem maličkého muzea nízkým sadem stromků a keřů a už stojíme na trojské půdě. Z této strany se vlastně žádný pahorek ani nezvedá, přicházíme z pevniny, na opačné straně však terén pře-

ce jen klesá, i když ne příliš výrazně. V rovině směrem k moři, které se občas blýskne v dálce, lze tušit podle stromků tok říčky. Směrem do pevniny se na obzoru zvedá věnec vysokých hor. S úctou a dojetím procházíme místem, jehož každá píď vzpírá ohromný úděl básnické fantazie. Je to opravdu k nevíře - to místo je tak malé, tak nenápadné, tak zpusťované až na kost původního zdiva.

Další cesta vede krajinou tak hornatou, že jsme se přestali vyptávat na jména jednotlivých vrcholů, hřebenů a pásem, která v neustávajícím sledu směřují k hladině Egejského moře. Na úzkém pruhu pobřeží se táhnou háje oliv, vegetace je příjemně zelená, cestou nás zastihla prudká bouřka. Objíždíme překrásnou podkovu edremitského zálivu, proti němuž se zdvihá v moři rozlehlý a vysoký ostrov Lesbos. Toho dne jsme dojeli až do městečka Ayvaliku, které proslavil tamější rodák řecký spisovatel Venesis románem Aiolská země, přeloženým také do češtiny. Za městem na pobřeží v novém vzdušném motelu jsme strávili noc, do níž nám svítila světla z protější Mytilény.

Druhý den jsme vyjeli zpátky na hlavní silnici a po krátké cestě k jihu jsme odbočili do širokého údolí, které se postupně zužovalo, až se před námi na strmém kopci začaly rýsovat výrazné zbytky lidské stavitelké činnosti: Pergamon. Musel to být kdysi impozantní pohled, když všechny stavby na vrcholu i svazích kopce svítily bělostí mramoru. Na úpatí se rozkládá dnešní městečko Bergama, mezi jehož domky se zvedají mohutné trosky chrámu Sarapidova, tzv. červená bazilika. Za městečkem v údolí se nalézá areál kdysi slavného léčebného střediska Asklepiova. Trochu výš na svahu kopce jsou rozsety zbytky římského města. Po druhé straně pod vrcholem se šplhá srázné hlediště někdejšího helénistického divadla. Nad ním na nevelké planině prorůstají pinie základy Diova oltáře. Nejvýše na samém vrcholu panuje čilý ruch. Západoněmecká archeologická expedice tu rekonstruuje Trajánův chrám; anastilose jsou dnes v módě. Z vrcholu pergamského kopce je úchvatný pohled do okolních hlubokých údolí, na protější hřebený hor i do táhlé roviny pro-

stírající se na západ k moři. Strmý pergamský kopec je přirozenou pevností. Ten, kdo si ho poprvé vyhlédl, musel mít výborný smysl pro výhody terénu a nejspíš i značné obavy o svou bezpečnost; na tom nic nemění skutečnost, že se později z pergamské akropole stalo elegantní centrum společenského a kulturního života.

Po prohlídce Pergama - tentokrát jsme výjimečně stihly i bohaté muzeum v Bergamě - se autokar vrací na pobřežní silnici a zahýbá k jihu. Projíždíme srdcem někdejší Aiolidy. Po pravé straně, 4 kilometry od silnice, míváme slavnou Kýmé, kdysi prý největší a nejkrásnější z maloasijských aiolských měst, rodiště Hésiodovo. V roce 1925 zde kopal prof. Antonín Salač, jehož nálezy nedávno publikoval J. Bouzek a kolektiv v knize Anatolian Collection of Charles University. Kyme 1, Universita Karlova Praha 1974.

Ještě odpoledne přijíždíme do Izmiru. Je to dnes třetí největší turecké město. Leží půvabně rozložené na březích hlubokého zálivu lemovaného horami; večer svítí celý oblouk jako dokonale vykroužený šperk. Škoda, že evropští básníci neměli v minulých stoletích příležitost navštěvovat západní pobřeží Malé Asie - teď nemám po ruce žádné verše, které by čtenáři zprostředkovaly neobyčejně silný zážitek, jakým působí na návštěvníka Izmir. Mně se bohužel neustále vybavovala v paměti trpká povídka Hemingwayova "Na nábřeží ve Smyrně", líčící transportování řeckých uprchlíků po neúspěšné řecké invazi v letech 1921 - 1922. Do té doby bývala Smyrna řecké město. Turecká ofenziva na přelomu srpna a září roku 1922 je srovnala se zemí. Proto je dnes Izmir tak výstavný a moderní. Má ohromný přístav a dostane se tu zboží všeho druhu za nejnižší ceny.

Z antických památek zůstaly v Izmiru in situ jen zbytky agory, kde je též vystaveno známé sousoší Poseidóna a Démětry v nadživotní velikosti. Agora je ohrazena drátěným plotem a v době našeho pobytu v Izmiru byla nepřístupná. Z její vyšší strany lze však celý prostor pohodlně přehlédnout. Zato v Archeolo-

gickém muzeu, postaveném v areálu pro konání veletrhů, jsou zpřístupněny bohaté výsledky posledních kampaní v Milétu, Didymách, Efesu, Sardech a zvláště ve staré Smyrně, ležící ve čtvrti Bayrakli na druhé straně zálivu, kam jsme se bohužel nedostali. Ještě nás autobus vyvezl na městský pahorek zvaný Pagos, kde stojí zbytky citadely, kterou začal budovat velitel Alexandra Velikého Lysimachos. Nahoře na baště sloužící jako primitivní rozhledna seděla skupinka několika prostě oblečených Turků a melancholicky shlížela na překrásný izmirský záliv, který je odtud vidět jako na dlani. Kousek dál zlostná ušmudlaná stařenka tkala v prachu na zemi dlouhý pruh barevného běhounu; tkaničnou udržovalo napnutou pár klacků a kamenů. Kolem nás se točilo několik žebrajících dětí. Byli jsme jen pár metrů nad elegantním nábřežím s přepychovými hotely a restauracemi (mimoходом tam stojí i budova velitelství východního křídla NATO), ale obraz se zcela změnil. V Izmiru jsou sociální kontrasty dnešního Turecka snad nejpatrnější.

Odpočinkový čas trávili účastníci zájezdu v Çeşme v pohodlném hotelu na břehu moře 90 km východně od Izmiru naproti ostrovu Chios; v hotelové hale se nabízely výlety na Chios za 40 DM. Místo na Chios jela většina zájezdu na tzv. fakultativní výlet do Priéné, Milétu a Didym. Ten den, bylo to ve čtvrtek 30. června, se udělalo horké letní počasí. Trať byla velmi dlouhá, protože bylo třeba nejprve dojet do Izmiru, čímž k už tak dlouhé trase přibýlo dalších takřka 200 km. (V roce 1978 zájezd Čedoku tuto zajížďku k moři vynechává.) Z Izmiru se jede do přímořského letoviska Kuşadası a dále na jih přes Selçuk až k mohutnému horskému hřebenu táhnoucímu se napříč z pevniny k moři. To je antická Mykalé, na jejímž jižním strmém svahu jsou zavěšeny trosky dávné Priéné. Co je platné přechíst si, že výškový rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší částí města je tolik a tolik metrů - dokud to turista nevyšlape v poledním suchém žáru maloasijského léta, nemá o tom žádnou představu. V Priéné je opravdu všechno ukázkově nashromážděno v odpovídajících proporcích malého, řádného helenistického městečka, majícího všechny

náležitosti: je tam bouleuterion, prytaneion, agora, stoa, divadlo, gymnasion (raději dvě), několik chrámů, obytné domy, hrady, brány, ulice, kanalizace, vodovod atd. Člověk jen v tom žáru nechápe, proč si to postavili tak nešikovně do kopce na skalách, kde není stínu ani zeleně. Ale rozhled je z terasy Aténina chrámu nádherný - na široké údolí, v jehož středu se kdysi rozkládalo město Milét, údolí dnes rovné jako stůl, to proto, že je částečně naplaveno řekou Maiandrem (dnes nazývanou Büyükc Menderes) a mořem. Daleko na jihu se zvedá nevyšoká terénní vlna korunovaná u pobřeží věštným chrámem Apollóna Didymského. To je naše druhé zastavení. Zbytky chrámu jsou největší, co jsme dosud z antiky viděli a některé důchodkyně, které jedou na tento výlet snad omylem, to komentují s jistým zadostiučiněním. Stavba je do značné výšky zachována a různé zvláštnosti dané posláním chrámu stojí za důkladnou prohlídku. Po několika schodech vystupujeme do chrámové před síně, jejímž středem však nevedou dveře dál, nýbrž před námi se zvedá stěna do výše asi 1,5 m. Následující místnost tzv. chresmografeion, odkud se lidem vydávaly věštby, má, abych tak řekla, zvýšené podlaží, a ten kdo stojí v předsíni, do ní může pouze nakukovat oknem ve výši očí. Z předsíně lze pokračovat jedině postranními průchody ve zdivu, které prudce klesající vedou do vnitřního nádvoří. Odtud je možno zpátky po vnitřním schodišti vyjít do chresmografeia, z něhož zase vedou po obou stranách nad výše zmíněnými průchody vnitřní lomená schodiště v postranním zdivu nahoru, původně na střechu. Uprostřed vnitřního nádvoří, které nebylo nikdy zastřešené, stál vlastní chrámek s kultovní sochou. Didymeion je opravdu kolosální stavba a já se ji snažím popsat tak podrobně jen proto, že jsem její konstrukci ze žádné příručky nepochopila, dokud jsem si stavbu neprošla a neprohlédla na vlastní oči. Antický poutník si ji ovšem takto procházet a prohlížet nemohl, ale my si koneckonců také nemůžeme dělat exkurse do všech dnešních budov. Na malé návsi vedle chrámu jsme poobědvali výborné ryby z nedalekého moře - takové drobnosti patřily k milým zážit-

kům celého zájezdu - a se stoupajícím vedrem jsme sjeli asi 15 km zpátky doprostřed zelené roviny. Vypadá to tu velmi vesnicko jako za humny nějakého rozlehlého statku. Rovná silnice protíná pole kukuřice, pšenice, tabáku a bavlny. A uprostřed této požehnané úrody líně vadnoucí v odpoledním žáru se nevýrazně zvedá nízký kopeček a tu a tam se objevují trosky budov. Jsme u bran Miléta. Kopec obložilo jeviště ohromného římského divadla pro 25.000 diváků, které je poměrně dobře zachováno, ale protože leží daleko od dnešních kulturních center, není ani restaurováno ani se ho neužívá. Základy řeckého Miléta byly toho dne zaneseny nízkou vrstvou bahna, které velmi ztěžovalo přístup. Lokalita je značně rozlehlá a nijak neudržovaná, cesty se podobají kozím stezkám a stále neúprosněji pálí slunce. Vyčerpání končíme prohlídku v opuštěné mešitě, která nám dopřává chládek a stín. Je to prý významná architektonická památka, ale je stejně beznadějně opuštěná jako celý Milét. Myslím, že jsem nikdy nepocítila tak silně pomíjivost světa, jako na stezkách bývalého Miléta, kdysi nejvýznamnějšího města řecké Iónie. Cesta zpátky do hotelu byla nekonečná. Tento den byl opravdu ze všech nejtěžší a všichni jsme už potřebovali odpočinek. (V zájezdu Čedoku na rok 1978 tento fakultativní výlet není.)

Po jednodenním pobytu u moře jsme všichni byli opět přístupni novým zážitkům. Po téže cestě, kterou jsme už předtím tolikrát urazili, jsme naposledy projeli Izmirem a dorazili do Selçuku, dnešní dědičky antického Efesu. Prohlídku Efesu je nejlépe začít z vyvýšeniny, na které stojí dnes už jen zbytky křesťanské baziliky a ohromná byzantská pevnost. Z prostranství před bazilikou je totiž výborný rozhled na přírodní scenerii, do které různé generace zasazovaly v různých dobách své Efesy. Kromě toho je tu plastická orientační tabule právě těchto různých vrstev. Z hlediska diachronie si ovšem tímto začátkem prohlídku beznadějně narušíme. Ale nevádí. Prohlížíme si zajímavé a citlivě upravené zbytky baziliky sv. Jana apoštola. Je tu i rozlehlé baptisterium, jakási vana ve tvaru květiny, vyhlouben-

ná do země a obložená mramorem, do níž se sestupovalo po schůdkách. V Efesu nelze zapomenout, že jsme na klasické půdě raného křesťanství. Do Efesu odvedl údajně apoštol Jan Marii, matku Ježíšovu, a oba tu žili, zemřeli a byli pochováni. Nad Janovým hrobem byla vztyčena bazilika, Mariin hrob se dosud nenašel. Její úmrtní domek se však ukazuje vysoko v horách nad Selçukem - je to mimochodem velmi půvabné místo uprostřed lesa s chladivým pramenem a čistým horským vzduchem.

Dole v údolí pod bazilikou se zelená bažina, kde stával kdysi jeden ze sedmi divů světa, chrám Artemidy efeské. Kult božské panny, který tu snad navázal na tradici ještě starší, sehrál jistě nemalou roli ve vytváření legendy o pobytu Panny Marie v těchto místech. Křesťanství, jak se dovídáme ze Skutků apoštolských, konkurovalo asi dosti silně Artemidině kultu - alespoň apoštol Pavel, který v Efesu nějaký čas pobýval, se musel v divadle hájit proti útokům místních výrobců Artemidiných sošek. Ale to už je kus historie římského města, které leží o značný kus dál, doslova vklíněno mezi dva protilehlé horské svahy. Je to největší odkrytý antický archeologický komplex v Turecku. Vykopávky zde ještě stále pokračují a mimo jiné tu rakouská archeologická expedice uskutečňuje anastilosy tzv. Celsovy knihovny. Divadlo, které je částečně restaurováno, hostí své návštěvníky příležitostně i dnes; má zhruba stejnou kapacitu jako milétské. V Selçuku je také muzeum, které však bylo zrovna zavřené.

V Efesu jsme se rozloučili s antickou Iónií a zahruli k východu. Silnice sleduje v podstatě starou karavanní stezku, táhnoucí se proti proudu řeky Maiandru. Údolí je svěží, plné ovocných sadů. Dozrávají broskve a meruňky, zelenají se fíky. Po obou stranách se táhnou vysoká pásma hor, údolí se pomalu zužuje a jak stoupáme, jsou hory stále nižší. Ale než dojedeme na konec údolí, odbočujeme prudce k severu a ještě před večerem stojíme na půdě podivuhodného města zvaného kdysi Hierapolis, později turecky Pamukkale, což znamená bavlněný zámek. Je to pozoruhodná přírodní zajímavost. Z dálky vypadá

jako šedavě bílá skvrna na svahu mírné pahorkatiny. Z větší blízkosti, když oči začnou vnímat rozčlenění terénu, se ukazuje, že vlevo nad údolím, kterým jsme se k Pamukkale blížili, se zvedá rovná terasa táhnoucí se několik kilometrů od severu k jihu. Z pásma pahorků, na jejichž úpatí se tato terasa nachází, vyvěrají velmi vydatné horské minerální prameny, jejichž usazeniny tu během věků vytvořily celý systém bělostných travertinových staveb. Shora to vypadá jako schodiště z velkých mělkých mušlí, které jsou plné zelenavé vody přetékající pomalu do spodních pater. Prameny napájejí i několik větších přírodních nádrží, při nichž jsou nalepeny asi tři přízemní motely. Voda je mírně radioaktivní a odedávna se jí užívalo k léčebným koupelím. Ve 2.století př.n.l. tu pergamský panovník Eumenés založil město mající sloužit jako pohraniční pevnost. Nezbylo však z něho takřka nic, nejspíš vlivem četných pustošivých zemětřesení, která jsou v této oblasti velmi hojná. Největšího rozsahu dosáhla Hierapolis až v době římské, zvláště za Severovců; místní rodák Antipatros, představitel tzv. druhé sofistiky, byl vychovatelem synů císaře Septimia Severa. Z římské doby se zachovaly rozlehlé lázně, které se dnes restaurují a částečně už slouží jako muzeum. Nahoře ve stráni pracují italští archeologové v objektu divadla, které nás nečekaně překvapilo. Je poměrně dobře zachované, a to nejen hlediště, nýbrž i prostor scény. Bylo to jediné z četných divadel, která jsme během cesty viděli, kde stěny nebyly oholeny až po základní zdivo, nýbrž zčásti pokryty původní nádherou reliéfní výzdoby. Možná, že půvabné reliéfy z bílého mramoru vysvobodili ze zmeti rozvaleného staviva archeologové a pracně je sestavovali a vraceli na jejich původní místa. Nebyla příležitost se to dozvědět. Začínalo se valem stmívat a divadlo bylo opuštěné. Řídkým šerem jsme scházely dolů k okraji terasy. Bylo naprosté ticho, za zády nám temněl řetěz pahorkatiny, kolem nás se táhla na obě strany úzká rovina porostlá nízkou travou, za křivkou vyznačující konec pamukkalské terasy bylo vidět dlouhé, napříč se táhnoucí

údolí, jehož protější strana pomalu stoupá, až vytvoří na obzoru proti nám ostrou čáru hor, za kterou zapadlo slunce. Pamukkale neleží nijak vysoko, pouhých 350 m jsme vystoupali během těch 250 km z Izmiru, ale rozhled je odtud úchvatný. Přitom tu dnes, až na návštěvníky motelů, nikdo nežije, nejsou tu autokempinky, ani průvody turistů, celý kraj je tichý a trochu opuštěný. Určitou tklivost vtiskují místu i dvě rozsáhlá pohřebiště na severním a jižním konci terasy. Severní nekropole se táhne takřka kilometr, opravdové městečko sarkofágů, kaplí a náhrobků. Navíc je tu ve stráni ještě zřícenina kostelíka apoštola Filipa, který tu prý skončil mučednickou smrtí. Byli jsme v Pamukkale opravdu jen velmi krátce, ale zůstane jedním z míst, kam bych se chtěla ještě jednou podívat a o němž bych se ráda něco dovídala.

Následující cesta nás vede stále dál na východ. U pramene Maiandru leží malebné městečko Dinar, dávná křižovatka cest. Kýros tu prý měl svůj paradeisos a po něm pak řada panovníků své paláce a rozsáhlé parky. Ještě dnes působí Dinar velmi svěže se spoustou stromů a potůčků a bohatou úrodou ovoce vyloženého na trhu. Za Dinarem, který už leží ve výši 880 m, opouštíme středomořskou oblast. Údolí se zvolna uzavírá, projíždíme jeho ústím tak jako tudy před námi cestovaly tisíce karavan, a ocitáme se na anatolské náhorní rovině. Představovala jsem si ji pustší a vyprahlejší. Ve skutečnosti je to zvlněná rovina, po níž se táhnou lány pšenice, máku a brambor. Pěstuje se tu také tabák a bavlna, pole jsou často zavlažovaná, u cest je vidět vahadla, na polích občas ještě srp a povřísla. Ale pracují tu i žací stroje a čerpadla na vodu. Vesnic je málo, dost se v nich staví, ovocné zahrady jsou pečlivě obdělány. Na obzoru jsou stále nějaké hory, většinou jako nízká hradba daleko po stranách silnice, jindy jsou docela blízko, vysoké a strmé. Na oběd zastavujeme v městě Egridir ležícím ve výši 935 m na břehu stejnojmenného jezera pod strmými horami. Ačkoliv je 3. července, je tu chladno a studený vítr bičuje hladinu vody, až se zvedá do vysokého příboje. Z dálky

se díváme na byzantský kostelík ležící na nedalekém ostrůvku. Dále jedeme kolem rozsáhlého Beyşehirského jezera obklopeného horami. Za ním se vegetace pomalu ztrácí a krajina nabývá místy stepního charakteru. Blížíme se k městu zvaném Konya, kdysi řecky Ikonion.

V Turecku je před každým městem tabule oznamující jméno a počet obyvatel, který, jak se zdá, stále stoupá. I Konya má dnes už mnohem víc než oněch 200.000, které uvádí bedekr z roku 1973. Leží ve výši 1024 m rozprostřena kolem nevysokého pahorku, který byl odedávna městskou akropolí. Není tu řeky ani jezera, ale okolí města je pečlivě zavlažováno. Odedávna se tu protínaly cesty z jihu na sever a z východu na západ. Zastavil se tu na svém tažení Alexandr Veliký, pobývali tu Pavel s Barnabášem při své misijní cestě po Malé Asii. V 11.století se Konya stala hlavním městem říše Seldžuků. Největšího rozkvětu dosáhla za sultána Aláuddína v první polovině 13.století. Tehdy se tu hodně stavělo, přičemž antické památky vzaly za své jako stavební materiál na grandiózní hradby. Takřka jedinou architektonickou památkou staré antické minulosti Konye je sál Aláuddínovy mešity z roku 1221, jehož dřevěný strop spočívá na 42 antických sloupech různých stavebních řádů. Vedle kameného krajkoví soudobé seldžucké architektury vypadají stroze a přísně a je podivné, proč právě ony byly vybrány, aby nesly střechu palácové mešity. Srdcem Konye je však už od 13.století nikoliv tento pahorek, nýbrž klášter tancujících dervišů, kde je mimo jiné pochován jeho duchovní zakladatel, filozof a mystický básník Džaláluddín, zvaný též Maulaví. Tento klášter byl jedním z nejkonzervativnějších středisek islámu v Turecku a Atatürk ho proto zrušil a přeměnil v muzeum. Dnes se provozují extatické tance dervišů už pouze jako součást folklorního festivalu konaného v Konyi vždy v prosinci. Ale i poté, co byl klášter zrušen, zůstala Konya hojně navštěvovaným poutním místem, jejíž atmosféra velmi vzdáleně připomíná někdejší Svatou horu. Ale i toto přirovnání jsou jen ubohé berličky, po kterých se Středoevropan ohlíží vydán na milost a nemilost náporu

islámu, orientu a turečtiny. Jsme trochu stísněni; brzy ráno nás budí muezzinův hlas (vysílaný ovšem z magnetofonové pásky), je pondělí, muzea jsou ještě zavřena, a tak odjíždíme dále k východu širokou rovinou pšeničných a bramborových polí.

K orientální atmosféře kraje patří tzv. karavanseraily, jakési středověké motely pro velbloudí karavany. Stavěli je většinou bohatí šlechtici na rozkaz panovníka a některé jsou ještě velmi dobře zachované. Karavanserail ze 13. století, kterou jsme si prohlíželi ve vsi Sultanhani, má obdélníkový půdorys a je to vlastně velký dvůr obehnaný vysokou zdí tak silnou, aby po jejím vrcholu mohla pohodlně přecházet stráž. Jedinou branou zdobenou jemnou kamenickou prací se vchází na dvůr, po jehož jedné straně jsou ložnice a koupelny pro členy karavany, po druhé straně skladiště na zboží. Uprostřed stojí malá mešita. Za ní, na ose celé stavby, je vchod do vysoké klenuté budovy, připomínající nejspíš několikaldní chrám; tam v klidu, chládku a bezpečí odpočívali velbloudi. Dnes se v západním Turecku už velbloud nevidí, poměrně hojně je tu však možno vidět na silnicích i cestách osly.

Za důležitou křižovatkou Aksaray se ráz krajiny začíná opět výrazně měnit. Přijíždíme do oblasti, jejíž charakter určila sopečná činnost nedaleké sopky zvané Erciyas Dağ (3916 m). V širokém okruhu její působnosti se uložily vrstvy pastelově zbarvených tufů, které během staletí a působením nejrůznějších faktorů včetně člověka nabyly těch nejzroztodivnějších tvarů. Tady, jedinkrát za celou cestu, se zmocnila všech fotografujících v naší skupině jakási zuřivost a došlo dokonce k roztržce s řidičem - tak naprosto neopakovatelná a fascinující je to krajina. Fotograf by po ní měl rozhodně cestovat pěšky. Tady v Kappadokii, krajině lehké zpracovatelných tufů, existovaly v některých údolích ještě donedávna skalní vesnice; symbióza vydlabaného přírodního tufu a lidských nástaveb tu ostatně bují v celém kraji dodnes. Člověk zde odedávna nacházel ve skalách útočiště. Přetvářel si je na

obydli, ale také na chrámy, kláštery apod. V celé oblasti je přes šedesát skalních kostelů, většinou bohatě vyzdobených freskami. Prohlížíme si údolí Göreme (z řecké Koramy, o níž je nejstarší zmínka z přelomu 6./7.století n.l.). Nachází se tu na třicet kostelíků a klášterů, úplná kamenná pokladnice byzantského umění, kterou UNESCO právem zařadilo mezi vzácné kulturní památky světa. Stěny kostelů jsou většinou zdobeny freskami z 9. - 11. století. Jsou to buď jednotlivé ornamenty nebo postavy malované přímo na kameni, nebo jsou celé souvislé plochy pokryty obrazy malovanými na omítku. Není tu elektřina, musíme si svítit baterkou. V kuželu světla se postupně objevují výjevy ze Starého i Nového zákona, hrdinové křesťanských legend, řecké nápisy. Evropa o těchto pokladech dlouho nic nevěděla. Zprávy o kappadockých chrámech a freskách se dostávaly do Evropy vlastně až od třicátých let minulého století a první podrobnější publikace o nich se objevila až na samém konci 19.století.

Na východ od tohoto bizarního kraje skalních útvarů, skrývajících kulturní poklady, dosahuje svého nejnižšího bodu řeka Kizilirmak a začíná se stáčet k severozápadu. Na jejím pravém břehu leží malé městečko Avanos, kde řeku spoutal moderní most. Je největší ze všech řek, které jsme dosud viděli, mělká, prudká, s temnou červenohnědou kalnou vodou. Přecházíme sem i tam tento slavný Halys, důstojnou hranici někdejší lidské říše, kterou přece jen Kroisos raději neměl překročit. I my jsme tu dospěli k východní hranici své cesty, od nynějška se budeme už jen rychle vracet. Procházíme se trochu ostýchavě tichým městečkem. Tady v hloubi Anatólie nosí ještě většina žen na tváři bílou roušku připomínající obvaz brady, široké turecké kalhoty, hlavu zakrytou šátkem a jakousi jupku až ke krku s dlouhými rukávy, všechno většinou černé. Na mužích lze spatřit části tradičního tureckého oblečení jen výjimečně. Mládež a děti, zvláště chlapci, nosí většinou džínasy.

Cesta zpět nás vede znovu na křižovátku Aksaray a odtud

na sever podél rozlehlého slanáho jezera Tuz gölü. Tato oblast je velmi řídko obydlena, přízemní domky jsou někdy z hlíny, ale i tady se dosti staví. Čím blíže k Ankaře, tím více ubývá polí a zeleně a krajina se mění ve vyprahlou a kamenitou pláň. Nepříznivý dojem zvyšuje ještě stále stoupající vedro. Snad i proto jsem byla k tomuto městu nespravedlivá a nedokázala jsem se jím nadchnout. I slavné monumentum Ancyranum jsem prohlížela v jakémsi polospánku a přiznám se, že jsem se nepřinutila jít se podívat na vnější stranu zdi, je-li tam opravdu řecký text. Turci, jinde vlídní a klidní, mi tu připadali ustaraní, předráždění a záluďní; dokonce i náš vždy vyrovnaný průvodce Selim tu ztratil nervy při pokusu ukázat nám jednu z mešit. Vysvětlil nám potom, že vyrušit muslima v době modlení je nebezpečné, protože se stává útočným. Ankara má sice vnější vzhled evropského velkoměsta, ale zdálo se mi, že se pod ním skrývá něco úplně jiného. Nad městem vévodí krásně upravené byzantské hradby někdejší tvrze. Na jejím úpatí v budově bývalého serailu je umístěno archeologické muzeum. Zde jsou soustředěny nálezy z raných období historie této oblasti: památky z nejstaršího "města" světa, neolitického Çatal Höyük, ležícího asi 50 km jižně od Konye, památky fryžské a lydské (např. i první mince), ale především chetitské, slavné kamenné reliéfy se lvy, psy, koni, králové a bozi, bojovníci, hudebníci, listonoš, bojové vozy. Jestliže jsme nenavštívili cestou žádnou chetitskou lokalitu (v roce 1978 míří zájezd Čedoku také do Chattušaše, ležícího východně od Ankary), toto muzeum nás alespoň částečně odškodnilo. Uprostřed bohatých sbírek vzpomínáme na českého badatele Bedřicha Hrozného, od jehož narození uplyne v roce 1979 sto let a který už roku 1915 rozluštil chetitský jazyk a určil ho jako indoevropský. V Turecku pobýval Hrozný po řadu let na archeologických kampaních. Bohužel jsme v muzeu neviděli, že by tam bylo nějakým vhodným způsobem vzpomenuťo jeho základního přínosu pro studium těchto pradávňých obyvatel Turecka.

Poslední úsek cesty z Ankary do Istanbulu jsme projeli bez

dlouhých zastávek. Nejprve zbytkem anatólské roviny, pak dvakrát za sebou horskými průsmyky někdejší Bithynie, potom širokým rovným údolím a znovu přes horský průsmyk ve výšce 1600 m. Krajina je tu malebná, dokud nedojedete na pobřeží Marmarského moře. Izmitský záliv zničila průmyslová výroba. Projíždíme kolem něho největší možnou rychlostí - je tu dopravní zácpa a moc rychle to nejde. Až je tu konečně istanbulské předměstí, složitý systém příjezdových silnic a dálnice a už vjíždíme na nový most přes Bospor. Nesmí se na něm zastavovat ani zpomalovat a fotografové opět znervozní. Je to přece jen zvláštní pocit přejet z Asie do Evropy po mostě, který byl snem tolika dobyvatelů a dnes se elegantně klene nad hladinou jako velká houpačka. Z mostu pokračuje dálnice obloukem kolem severní části města, přetíná dalším mostem Zlatý roh a vně Theodosiových hradeb objíždí staré město. Jsme poslední večer v Turecku. Zakončujeme své poznávání této země něčím, co si návštěvník Istanbulu podle všech průvodců nesmí nechat ujít - jdeme na krytý bazar. Sotva vkročíme dovnitř, chceme instinktivně utéct. Nepodobá se to ničemu, co jsme až dosud zažily. Ale je to ohromně zajímavé, a tak, protože jsme zvědavé, prohlédneme si nakonec i kousek bazaru. Ale pak už naše cesta opravdu skončila. Ještě ráno vykoupání v Marmarském moři, spíš jako obřad loučení než skutečné koupání, a potom po známé trase k hranici.

Zájezd, ačkoliv nebyl ohlášen jako tematický, byl vlastně zaměřen na antické památky. Díky výborné organizaci jsme viděli opravdu maximum, kolik se dá za čtrnáct dnů stihnout. Poznali jsme především vlastní zemi, takže si už nemusíme zazazovat historické a literární děje do fantazijní krajiny. Viděli jsme mnoho architektonických památek, na které jsou zvláště bývalá Iónie a Aiolis velmi bohaté. Škoda jen, že jsme se nemohli dozvědět ještě více o lidech, kteří tu dnes žijí.

A. F r o l í k o v á